

หยาดเพชร หยาดธรรม

ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย

รวบรวมและเรียบเรียงจากงานนิพนธ์ของ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

โดย จิตรกร ตั้งเกษมสุข, ธรรมเกียรติ กั่นอริ

หยาดเพชร หยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย

รวบรวมและเรียบเรียงจากงานนิพนธ์ของ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

โดย จิตรกร ตั้งเกษมสุข, ธรรมเกียรติ กันอริ

พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม ๒๕๔๑

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ

กองทุนการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๓

(เนื้อความพิมพ์คัดลอกจากฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

แทนต้นแบบเดิมที่สูญหาย โดย บริษัท นิว ยูเอ็ม แอ็ด จำกัด)

จำนวนพิมพ์ เล่ม

โดย มูลนิธิปัญญาประทีป

๑๐๒๓/๔๗ ซอยปรีดีพนมยงค์ ๔๑ สุขุมวิท ๗๑

เขตวัฒนา กทม. ๑๐๑๑๐ โทรศัพท์ ๐-๒๗๑๓-๓๖๗๔

www.thawasischool.com, www.panyaprateep.org

ออกแบบปก พระชัยยศ พุทธิวิโร

พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์

หากท่านใดประสงค์จัดพิมพ์โปรดติดต่อขออนุญาตที่

วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐

<http://www.watnyanaves.net>

ดำเนินการพิมพ์ บริษัท คิว พรินท์ แมเนจเม้นท์ จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๕๐๐-๒๒๙๒

อนุโมทนา

มูลนิธิปัญญาประทีป ร่วมกับโรงเรียนทอสีมีความตั้งใจเป็นกุศลว่าจะพิมพ์หนังสือ *หยาดเพชร หยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย* เป็นธรรมทานที่จะเผยแพร่ไปในบรรดาเครือข่ายโรงเรียนที่สนใจการศึกษาพุทธ-ปัญญา และสาธารณชนทั่วไป

แหล่งเริ่มของหนังสือเล่มดังกล่าว ควรเล่าไว้ คือ มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ ซึ่งได้ดำเนินการให้ผลงานนี้ที่ อาจารย์จิตกรกร ตั้งเกษมสุข และ คุณธรรมเกียรติกันนริ จัดทำขึ้นมา ได้เผยแพร่ออกไปเป็นประเดิม และเมื่อหลายปีแล้ว ในเดือนตุลาคม ๒๕๔๗ โรงเรียนทอสีก็ได้แจ้งถึงการพิมพ์หนังสือเล่มดังกล่าวเผยแพร่มาครั้งหนึ่งก่อนนี้ เป็นการช่วยแผ่ขยายกุศลที่ต้นกำเนิดของหนังสือนั้นได้ก่อตั้งไว้ อาตมาขออนุโมทนาทั้งแก่ท่านที่ริเริ่ม ท่านที่จัดทำ และท่านผู้แจกธรรมขยายประโยชน์ในบัดนี้

ขอร่วมใจหวังให้กุศลปณิธานบรรลุลผลเพื่อสัมฤทธิ์
ประโยชน์สุข ให้ชีวิต ครอบครัว ชุมชน สังคม และทั้งโลก
มีความเกษมสันต์ ยั่งยืนนานสืบไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

สารบัญ

บทกล่าวนำ.....	๑
การศึกษากับการดำเนินชีวิต	๑๙
ความหมายของการศึกษา	๒๒
สาระสำคัญของการศึกษา	๒๕
จุดมุ่งหมายของการศึกษา	๒๘
การศึกษากับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์	๓๑
จิตสำนึกในการพัฒนาตนของมนุษย์.....	๓๓
ระบบบูรณาการแห่งการพัฒนาคตนของมนุษย์	๓๕
การพัฒนาคนุษย์ที่รอบด้าน.....	๓๗
จุดเริ่มต้นของการศึกษา	๔๐
รุ่งอรุณของการศึกษา.....	๔๓
สาระของบัณฑิต.....	๔๗
ปัญหาพื้นฐานของการศึกษา.....	๕๐
การศึกษากับความสุข	๕๒
การศึกษา กับ การเข้าถึงความสุขที่แท้.....	๕๖
สรุปหน้าที่ของการศึกษา.....	๖๐
พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา	๖๑
ธรรมวินัย กับ การพัฒนามนุษย์.....	๖๔
พระรัตนตรัย กับ การพัฒนามนุษย์	๖๖
อริยสัจสี่ กับ การพัฒนามนุษย์	๖๗

การศึกษาเพื่อสันติภาพ.....	๗๐
การศึกษาที่สมบูรณ.....	๗๒
ความดี – ความชั่ว	๗๕
การศึกษา กับ การเปลี่ยนแปลง	๗๘
การศึกษา กับ เทคโนโลยี.....	๗๙
การศึกษา กับ เศรษฐศาสตร์.....	๘๓
การศึกษา กับ ประชาธิปไตย.....	๘๕
การศึกษา กับ ภารกิจทางวัฒนธรรม	๘๘
การศึกษา กับ การเผชิญหน้าทางวัฒนธรรม	๙๐
การศึกษา กับ การเชื่อมโยง	๙๒
อดีต ปัจจุบัน อนาคต.....	๙๒
ความสำคัญของครูอาจารย์.....	๙๓
การศึกษา กับ การสร้างผู้นำรุ่นใหม่.....	๙๕
การพัฒนาการศึกษาที่ถูกต้อง	๙๘
จุดเน้นของการจัดการศึกษาในอนาคต.....	๑๐๑
การปฏิรูปการศึกษา.....	๑๐๔
พัฒนาคน กับ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๑๐๗
จิตสำนึกในการศึกษา.....	๑๑๑
สื่อมวลชน	๑๑๓
การศึกษากับนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์	๑๒๓
บรรณานุกรม.....	๑๒๙

บทกล่าวนำ

จำเดิมแต่ประเทศไทยได้จัดตั้งกระทรวงขึ้นทำหน้าที่จัดการศึกษาเป็นต้นมา การศึกษาของสมรवासก็เห็นห่างจากหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มาตามลำดับ แม้ว่าในระยะแรกจะเรียกชื่อกระทรวงที่ดูแลการจัดการศึกษาว่า “กระทรวงธรรมการ” แต่ในทางปฏิบัติ กระทรวงนี้ก็เกือบจะไม่ใส่ใจในการนำเอา “พุทธธรรม” อันประเสริฐมาเป็นหลักในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน หากหันไปเอาแบบอย่างการจัดการศึกษามาจากตะวันตก โดยมองว่าแนวทางการจัดการศึกษาแบบไทยๆ ซึ่งแนบแน่นมากับพระพุทธศาสนา นั้น เป็นสิ่งโบราณล้าสมัย ไม่ทันสมัยและไม่สอดคล้องกับการเร่งรัดพัฒนาบ้านเมืองให้ก้าวหน้าทันนานาอารยประเทศ แม้แต่อาจารย์ใหญ่คนแรกของโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ซึ่งสถาปนาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จ้างตรงมาจากประเทศอังกฤษ อันนับถือกันว่าเป็นประเทศที่ศิวิไลซ์ยิ่งนัก อยู่ในเวลานั้น

นิสัยการเอาอย่างการจัดการศึกษามาจากตะวันตก ได้รับการสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ยังผลให้ประเทศไทยเกือบจะสูญเสียเส้นแนวทางการจัดการศึกษาของตนเอง การศึกษาและอ้างอิงความคิดและแบบอย่างของตะวันตก กลายเป็นเกณฑ์กำหนดความรู้ความคิดของนักการศึกษาไทยไปโดยอัตโนมัติ การจัดการศึกษาของประเทศไทยในช่วงหนึ่งร้อยปีมานี้ ล้วนกำกับดูแลโดยคนที่เรียนจบมาจากประเทศทางตะวันตก และนิยมนับถือแนวคิดและแนวทางของตะวันตก โดยลืมไปว่าเราเองก็มี “ปรัชญาทางการศึกษา” อยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

ขุมทรัพย์แห่งปรัชญาทางการศึกษาของประเทศไทยก็คือ พุทธธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาแต่โบราณกาลนั่นเอง แต่แล้วผู้นำทางการศึกษาของไทยก็พากันมองข้ามขุมทรัพย์นี้ แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จะทรงท้วงติง ให้หันมาสนใจนำเอาคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการจัดการศึกษาสำหรับคนไทย แต่แล้วผู้นำทางการศึกษาไทยก็ไม่ใส่ใจในข้อเสนอของพระองค์ท่าน โดยเห็นว่าคำสอน

ในพระพุทธศาสนาเหมาะแต่จะนำไปใช้ในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์เท่านั้น แม้แต่ชื่อกระทรวงที่จัดการศึกษาก็ถูกเปลี่ยนจาก “กระทรวงธรรมการ” มาเป็น “กระทรวงศึกษาธิการ” การศึกษากับการศาสนาก็ขาดสะบั้นจากกันแต่นั้นมา

ตราบจนเมื่อท่านพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามได้เพียรพูดและเขียน เพื่อชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของการนำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา นักการศึกษาไทยจึงเริ่มหันมาให้ความสนใจ แต่ก็ยังอยู่ในวงแคบ ส่วนใหญ่ยังมุงมองไปยังตะวันตกอยู่เหมือนที่เป็นกันมาแต่ในอดีต ต่อเมื่อปรากฏความคิดและงานเขียนอันลุ่มลึกของ *พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)* ออกสู่สาธารณชน นักการศึกษาไทยจึงเริ่มตื่นตัวหันมาสนใจพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นขุมทรัพย์แห่งปรัชญาญาณทางการศึกษาของไทย จนเกิดเป็นกระแสทางเลือกใหม่ในการจัดการศึกษาขึ้นในปัจจุบันนี้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อุทิศตนในการศึกษาและประมวลเอาเนื้อหาสาระแห่งคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าออกมาจากพระ

ไตรปิฎกโดยตรง แล้วเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นใหม่อย่างเป็นระบบในหนังสือชื่อ “พุทธธรรม” หนังสืออันทรงคุณค่า ประดุจเพชรน้ำเอกแห่งวงการศึกษาศาสนาพุทธศาสนาเล่มนี้ พระคุณท่านได้ใช้เวลาศึกษาและเรียบเรียงนานกว่าสิบปี เมื่อได้รับการตีพิมพ์ออกสู่สายตาโลกก็ได้รับการกล่าวขานสดุดีจากบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตน้อยใหญ่ว่า เป็นหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเล่มหนึ่งของโลกทีเดียว ถึงกับมีผู้กล่าวว่า *วิสุทธิมรรค* ซึ่งแต่งโดย *พระพุทธโฆสาจารย์* เป็นงานนิพนธ์อันเลิศแห่งลังกาทวีปในครั้งกระโน้นฉันใด *พุทธธรรม* ก็มีคุณค่าปาน ๆ กัน สำหรับบุคคลในสมัยปัจจุบัน ฉะนั้น

อนึ่ง ควรจะได้ตั้งข้อสังเกตไว้ตรงนี้ว่า นักการศึกษาไทยจำนวนไม่น้อยยังเข้าใจว่า เรื่องของศาสนาเป็นเรื่องของการส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมเท่านั้น หารู้ไม่ว่าเนื้อแท้ของพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการส่งเสริมและพัฒนาปัญญาโดยแท้ ผู้ที่ศึกษาและฝึกฝนอบรมตนตามคำสอนของพุทธศาสนาจักเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจชีวิตและโลกอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ดังที่ *พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)* ได้กล่าวไว้ว่า :

“ความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา

นอกจากทำให้รู้เข้าใจตัวเองและพื้นฐานของสังคมไทยแล้ว ยังเชื่อมโยงออกไปให้เข้าใจสังคมและชีวิตจิตใจของชนชาติต่างๆ ในภาคตะวันออกได้ง่ายขึ้นด้วย ตลอดจนจนเป็นฐานเทียบเคียงให้เข้าใจสังคม และชีวิตจิตใจของตะวันตกที่ต่างออกไป พร้อมทั้งมองเห็นสายสัมพันธ์ทั้งด้านบวกและด้านลบที่เป็นเหตุปัจจัยกันอยู่ในอารยธรรมของมนุษยชาติ”

ปัจจุบันนี้ นักการศึกษาชั้นนำของไทยล้วนยอมรับโดยทั่วกันว่า พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สามารถเสนอแนวทางปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาไทยจากทัศนระของพระพุทธศาสนาได้อย่างเป็นระบบ เห็นชัดทั้งในเรื่องความหมายของการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา ตลอดจนเนื้อหาสาระ และกระบวนการจัดกิจกรรม การเรียนการสอน พระคุณเจ้ารูปนี้สามารถตรวจสอบและอัญเชิญพุทธพจน์จากพระบาลีออกมายืนยันทัศนะอันสุขุมลุ่มลึกของพระคุณท่านได้อย่างชัดเจน จนเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาโดยแท้ คงมิเป็นการเกินจริงหากจะกล่าวว่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) เป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแต่เพียงรูปเดียวที่มีอยู่ในขณะนี้ สามารถทำให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาโลกว่า ปรัชญาของการศึกษาที่จะยังประโยชน์สุขให้บังเกิดขึ้นแก่มวลมนุษยชาตินั้นมีอยู่อย่างพร้อมมูลในคำสอนของพระพุทธศาสนา

แท้ที่จริง พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้สนใจการศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับการศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔ เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีวิสุทธิโมลี พระคุณเจ้าเริ่มแสดงทัศนะทางการศึกษาอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก ในอีกสามปีต่อมา กล่าวคือ ในวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ พระคุณท่านได้รับอาราธนาไปบรรยายเรื่อง “แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย” ในการประชุมทางวิชาการ ณ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระคุณท่านก็รับอาราธนาไปบรรยายว่าด้วยแง่มุมต่างๆ ทางการศึกษามากขึ้นตามลำดับ คำบรรยายของพระคุณท่านได้รับการรวบรวมตีพิมพ์ขึ้นตามลำดับ คำบรรยายของพระคุณท่านได้รับการรวบรวมตีพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มครั้งแรกในปี ๒๕๑๘ โดยให้ชื่อหนังสือว่า “ปรัชญาการศึกษาไทย” ขณะนั้นพระคุณท่านดำรงสมณศักดิ์ที่

พระราชวรมุณี ในคำนำของหนังสือเล่มนี้เองที่พระองค์ท่านได้ประกาศเจตนารมณ์ในอันที่จะอุทิศตน เพื่อการศึกษาและ ประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย์ ดังข้อความต่อไปนี้

“การศึกษาพระพุทธศาสนาเท่าที่มีอยู่ ไม่ได้เตรียมบุคคลไว้ให้พร้อมที่จะทำหน้าที่ กล่าวคือ ไม่สามารถผลิตบุคคลที่รู้เข้าใจธรรม แจ่มแจ้ง ทราบซึ่งในคุณค่า และสามารถนำธรรมมาแสดงให้คนปัจจุบันยอมรับได้ทั่วไป ผู้ใฝ่ใจจึงมีภาระในการแสวงหาและศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองมากกว่าที่ควร ครั้นเมื่อความสนใจในการศึกษารวมเกิดขึ้นแล้ว จะรอให้ตัวผู้ศึกษาเองเข้าถึงความหมายและคุณค่าอย่างพอเพียงเสียก่อน จึงจะเริ่มงานแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ก็ดูเหมือนว่าสภาวะของโลกปัจจุบัน บีบให้รออยู่ไม่ได้ กลายเป็นว่า ทั้งที่ศึกษาอยู่ก็ต้องเป็นผู้แสดงไปด้วย...

สิ่งที่ผู้เขียนถือว่าสำคัญที่สุด ก็คือ ความเพียรพยายามในการกระทำนี้เกิดจากความมั่นใจที่เป็นแรงอยู่ภายในว่า เท่าที่สติ

ปัญญาของตนพอจะหยั่งไปถึงและส่องนำให้เห็น ได้คำตอบขั้นสุดท้ายที่ครอบคลุมสำหรับปัญหามนุษย์ มีอยู่ในพระพุทธศาสนา หรือให้แน่ชัดลงไปอีกว่าในพุทธธรรม ด้วยเหตุนี้หลักธรรมจึงมีค่าควรแก่การศึกษา และควรแก่การที่จะพยายามนำมาแสดงให้เห็นทางใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของมนุษย์.....”

ล่วงมาจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นเวลากว่าสองทศวรรษแล้วที่พระคุณท่านได้เพียรศึกษาและเพียรแสดงให้เห็นว่า “พุทธธรรม” สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ในการแก้ปัญหาการจัดการศึกษา พระคุณท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้โดยละเอียดในการแสดงปาฐกถาเรื่อง “การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา” และปาฐกถาเรื่อง “การศึกษา : พัฒนาการหรือบูรณาการ” เรื่องแรกรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือชื่อ “การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย” ส่วนเรื่องที่สองรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือชื่อ “เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย” หนังสือสำคัญสองเล่มนี้พิมพ์เผยแพร่โดยคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ควรที่นักการศึกษา

ไทยยุคใหม่จะได้อ่านหนังสือดังกล่าวโดยทั่วกัน เพราะเป็นปาฐกถาที่ประมวลทัศนะทางการศึกษา อันตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งพุทธธรรมไว้อย่างสมบูรณ์และเป็นระบบอย่างชัดเจน

บัดนี้ เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาโลกแล้วว่า *พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)* เป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อวงการศึกษาของโลก ทัศนะทางการศึกษาของพระคุณท่านมิได้มีคุณค่าแต่เฉพาะวงการศึกษาไทยของคนไทย หากแผ่ไกลออกไปเพื่อคนทั้งโลก สมควรอย่างยิ่งแล้วที่ UNESCO จะน้อมถวายเป็น *รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ*แด่พระคุณท่าน เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗ ในโอกาสที่เดินทางไปรับรางวัล ณ กรุงปารีส พระคุณท่านได้กล่าวย้ำต่อชาวโลกถึงแนวทางที่ถูกต้องในการจัดการศึกษา ดังต่อไปนี้ :

“มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และจำเป็นจะต้องได้รับการฝึกฝนพัฒนาด้วยการศึกษา ศักยภาพในการเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และสามารถกระทำการที่สร้างสรรค์นี้แหละ ที่เป็นพรพิเศษของความเป็นมนุษย์.....การศึกษาที่เป็นกุศลและมีคุณภาพ จะฝึกฝนมนุษย์ให้

พัฒนาความสามารถ มิใช่เพียงในการที่จะ
แสวงหาวัตถุมาเสพเท่านั้น แต่ให้เขาพัฒนา
ความสามารถที่จะมีความสุขด้วย เมื่อเรา
เป็นคนที่มีความสุขง่ายขึ้น ความต้องการวัตถุ
มาเสพก็ลดน้อยลงไป ทำให้ทัศนคติในการ
แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวพลอยลดน้อยลง
ไปตามคนที่มีความสุขอยู่ข้างใน แล้วก็มีจิตใจ
โน้มน้อมไปในทางที่จะช่วยให้คนอื่นมีความสุข
ในเมื่อวัตถุบำเรอบำรุงต่างๆ มิใช่เป็น
ช่องทางเดียวที่จะทำให้เขามีความสุข เขาก็
สามารถแบ่งปันวัตถุเหล่านั้นให้ผู้อื่นได้ความ
สุขที่แต่ก่อนนี้เป็นแบบแก่งแย่งช่วงชิง ก็
เปลี่ยนเป็นความสุขแบบเผื่อแผ่และประสาน
กลมกลืน...

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ต้องเริ่มที่
ใจ ใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลงนี้ได้สำเร็จก็คือ
จิตใจที่เข้าถึงความสงบ อิศรภาพและความ
สุขภายใน หากเราหวังจะสถาปนาสันติภาพ
ในโลกนี้ให้สำเร็จ เราจะต้องฝึกฝนพัฒนา
ตนเอง ให้สามารถประสบสันติสุขภายในและ

ความสุขที่เป็นอิสระด้วยความหลุดพ้นจาก
ความเฝือทะยานหาสิ่งเสพบำเรอสุข ความเฝือ
แสวงอำนาจ และบรรดาทิวฏฐิตีที่ก่อให้เกิด
ความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย ภาระนี้
จะสำเร็จได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนาบุคคลซึ่งก็
คือ ภารกิจของการศึกษา”

คำปราศรัยของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ต่อ
ชาวโลกดังได้ยกมาให้พิจารณาข้างต้น คือคำสรุป
สาระสำคัญของการจัดการศึกษาในทัศนะของพระพุทธ
ศาสนาที่สมบูรณ์ทั้งในด้านอรรถและพยัญชนะ หนัก
แน่นและชัดเจนยิ่งนัก ในรอบหนึ่งร้อยปีมานี้ยากนักที่
จะหานักศึกษาของไทยคนใดแสดงความลุ่มลึกทางการ
ศึกษาได้ถึงเพียงนี้ เป็นความจริงตรงตามทีศาสตราจารย์
สุมน อมรวิวัฒน์ ได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ดิฉันคิดว่า
ในยุครัตนโกสินทร์นี้ หลังจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสแล้ว ก็จะมีพระธรรมโกศาจารย์
คือท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้นำพระธรรมคำสั่งสอนมา
จัดให้เป็นระบบระเบียบและเสนอแนวคิดอันเฉียบคม
และหลังจากพระธรรมโกศาจารย์แล้ว ดิฉันคิดว่าพระ
ธรรมปิฎก... ได้มีคุณูปการต่อการรื้อปรับระบบการ

ศึกษาไทย ให้นักศึกษาไทยที่กำลังมกมายอยู่กับทฤษฎีของตะวันตกนั้น ได้ตื่นขึ้นหรือปรับการศึกษาใหม่ แล้วจัดการศึกษาบนฐานของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย”

แท้ที่จริง พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) เองก็ได้เรียกร้องให้คนไทยหันมาศึกษาพุทธธรรมอันเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาของเรา แล้วเลือกสรรสิ่งที่ดีงามซึ่งมีอยู่อย่างมากมายออกมาเสนอต่อชาวโลก โดยพระคุณท่านได้ทำเป็นแบบอย่างให้เห็น จากการศึกษาพุทธธรรมอย่างแตกฉานลุ่มลึก รวมเข้ากับความสนใจใฝ่รู้อันกว้างขวาง ทำให้พระคุณท่านมั่นใจว่าในพุทธธรรมมีคำตอบอยู่มากมายที่สามารถนำมาช่วยแก้ปัญหาของมนุษย์ในโลกโดยส่วนรวมได้ พระคุณท่านได้เสนอข้อคิดไว้ว่า :

“เราจะต้องคิดกันให้ชัด ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมไทยจะมีอะไรให้แก่ชาวโลก พระพุทธศาสนา ก็ต้องมีเนื้อหาสาระที่เสริมเติมแก่อารยธรรมของโลกได้ เราจะต้องรู้เข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาให้เพียงพอที่จะตัดสิน เรามีความมั่นใจหรือไม่ใน

พระพุทธศาสนา คือความมั่นใจในธรรมของ พระพุทธเจ้า เรามีญาณทัศนะในสังขาร มีความจริงอะไรที่จะเอามาใช้ประโยชน์ในการ แก้ปัญหาของโลกบ้าง.... ธรรมของพระพุทธ ศาสนาที่เป็นเนื้อหาสาระคือความจริงของ ธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าค้นพบนั้น สามารถ เอามาใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาสังคม ปัจจุบันที่เขากำลังประสบอยู่ได้ผล ช่วยให้อารยธรรมของมนุษย์ก้าวรุดหน้าได้ต่อไป....

เวลานี้ จะต้องปลุกจิตสำนึกของคน ไทยให้มีสภาพจิตแบบที่จะเป็นผู้นำบ้าง ไม่ใช่ เป็นแต่ผู้ตามเรื่อยไป.... ต่อไปนี้สังคมไทยจะ ต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ คือสร้างจิตสำนึกแห่ง ความเป็นผู้นำ และเป็นผู้ให้ไม่ใช่แค่คอยตาม และรอรับเอา เรื่องนี้จะต้องพูดกันให้ชัด และ คิดกันให้จริงจังเป็นเรื่องสำคัญขั้นสุดยอด”

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้พิสูจน์ให้เห็นที่ ประจักษ์แก่สายตาของชาวโลกแล้ว ว่าคนไทยสามารถ เป็นผู้นำทางความคิดทางการศึกษาของโลก สามารถ เป็นผู้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาที่มีคุณค่า

ต้องการสร้างสรรค์สันติภาพ สันติสุขและอิสรภาพ
เพื่อมนุษยชาติ ชาวโลกยอมรับว่าสิ่งที่พระคุณท่าน
นำออกเสนอต่อวงการศึกษามองโลกเป็นแนวทาง
ใหม่ เป็นความหวังใหม่อย่างแท้จริง ดังที่ประธานคณะ
กรรมการพิจารณาตัดสินรางวัล การศึกษาเพื่อสันติภาพ
ของ UNESCO ได้กล่าวไว้ในโอกาสพิธีถวายรางวัลแด่
พระคุณท่านว่า :

“คณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัล
รู้สึกประทับใจเป็นอย่างยิ่งที่ท่านเป็นผู้
เพียบพร้อมทั้งด้านภูมิปัญญา ปรัชญาและ
คุณธรรม และสามารถใช้ทั้งภูมิปัญญาและ
คุณธรรมในการให้การศึกษาและการสอน
เรื่องสันติภาพ.... พวกเราทุกคนเปี่ยมด้วย
ความชื่นชม สรรเสริญอย่างสูงสุดต่อแนว
ความคิดของท่าน.... ท่านเจ้าคุณประยุทธ์
อารยางกูร ปยุตโต เสนอแนวปรัชญาใหม่
ในการแก้ปัญหาสันติภาพสากล ซึ่งเป็น
นวัตกรรมอันแท้จริง...”

ข้อเสนอใหม่เพื่อการจัดการศึกษาที่ชาวโลก
ยอมรับด้วยความชื่นชมว่าเป็น “นวัตกรรมอันแท้จริง”

นั้น พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ศึกษา ค้นพบ และ นำออกมาจากพุทธธรรม อันเป็นขุมทรัพย์แห่งปรีชา ญาณทางการศึกษาที่อยู่ควบคู่กับสังคมไทยมาช้านาน กว่า ๓๐๐ ปีแล้วนั่นเอง

แม้ว่าพระคุณท่านจะมีได้มีหน้าที่โดยตรงในการ จัดการศึกษาของประเทศ แต่แล้วกลับมีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อวงการศึกษาไทย ด้วยภูมิธรรม ภูมิปัญญาอัน แดกฉานลุ่มลึกทั้งในคตินิยมและคติโลก ทำให้ข้อเขียน และคำบรรยายว่าด้วยการศึกษาของพระคุณท่านกลายเป็น ประทีปส่องทางให้แก่ นักการศึกษาไทย ช่วยให้ นักการศึกษาไทยมองเห็นแนวทางปฏิรูปการศึกษาที่ตั้ง อยู่บนพื้นฐานแห่งปรีชาญาณของไทยเอง ทิศทางใหม่นี้ มิเพียงแต่จะช่วยให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาเท่านั้น หาก ยังจะก่อให้เกิดกระแสการปฏิรูปที่ลึกซึ้งยิ่งไปกว่านั้น อีก คือ การปฏิรูปจิตสำนึกของคนไทยจากการที่คอย แต่จะลอกเลียนตะวันตกมาสู่การเป็นผู้นำทางความคิด ทางการศึกษาของโลก พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้เพียรบุกเบิกแนวทางนี้ไว้ให้แล้ว ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ว่า นักการศึกษาไทยจะสามารถเดินตามแนวทางนี้ได้มาก น้อยเพียงใดเท่านั้น

อนึ่ง การสรรสาระจากบทนิพนธ์ของท่านเจ้าคุณ
พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ต่อไปนี้ เพื่อผู้ศึกษา
ที่ต้องการศึกษารายละเอียดเพิ่มเติม หรือที่มาของ
เอกสารนั้น ๆ โปรดดูเลขในวงเล็บ **เลขที่อยู่หน้า**
เครื่องหมาย / คือ ลำดับเล่มของหนังสือในบรรณานุกรม
ส่วนเลขที่อยู่หลัง / จะระบุหน้าของหนังสือ อันเป็น
ที่มาของข้อความนั้น

ทนต์ เสฏโฐ มนุสเสสสุ.

“ในหมู่มนุษย์ ผู้ประเสริฐที่สุด คือคนที่ฝึกแล้ว”

[พ.ธ.๒๕/๓๓/๕๗]

วิชาจรณสมปนฺโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส.

“ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจริยะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด
ทั้งในหมู่มนุษย์และมวลเทวา”

[ส.น.๑๖/๗๒๔/๓๓๑]

อดตา หิ อดตโน นาโถ โภ หิ นาโถ ปโร สียา
 อดตนา หิ สุทนต์น นาถิ ลมถิ ทูลลภิ

“ตนแลเป็นที่พึ่งของตน แท้จริงนั้น คนอื่นใครเล่า
 จะเป็นที่พึ่งได้ มีตนที่ฝึกดีแล้วนั้นแหละ คือได้ที่พึ่งซึ่งหา
 ได้ยาก

[ขุ.ธ.๒๕/๒๒/๓๖]

มนุสฺสสมุตฺติ สมพุทฺธํ อดตทนต์ สมหิตฺติ

เทวาปิ ตํ นมสฺสนนฺติ

“พระสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรง
 ฝึกพระองค์แล้ว มีพระหฤทัยซึ่งอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพ
 ทั้งหลายก็น้อมนมัสการ”

[อง.ปญจก.๒๒/๓๑๔/๓๘๖]

การศึกษากับการดำเนินชีวิต

“การศึกษามีความหมายอย่างหนึ่งว่า เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม.... เมื่อพูดว่าดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม.... เมื่อพูดว่าดำเนินชีวิตก็เท่ากับว่าเรามองการมีชีวิตอยู่หรือการเป็นอยู่ของมนุษย์เหมือนเป็นการเดินทาง อย่างที่เรียกว่าวิถีชีวิตหรือทางชีวิต และเมื่อมองการมีชีวิตเป็นการเดินทางก็บ่งชี้ต่อไปอีกว่า เรามองเห็นการมีชีวิตหรือการเป็นอยู่ของมนุษย์นั้นว่าเป็นไปเพื่อจุดหมาย.... จุดหมายของชีวิตที่ดีงามนั้น ถ้าพูดตามหลักพุทธธรรมก็คือ *ความดับทุกข์ หรือ ภาวะไร้ปัญหา*”

(๙/๒๑๑)

“ภาวะไร้ปัญหา คือการแก้ปัญหาได้ หรือการที่เรื่องราวและสิ่งต่างๆ ไม่เกิดเป็นปัญหาขึ้นแก่ชีวิตตลอดจนชีวิตนั่นเองไม่เกิดเป็นปัญหา เพราะปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้องและเพราะแก้ไขให้ปัญหาหมดไปได้ซึ่งอาจจะเรียกว่าความหลุดพ้นหรืออิสรภาพ เพราะปลอดพ้นปราศจากความบีบคั้นกดดันจำกัดขัดข้อง

บางทีก็เรียกว่า “สันติและความสุข”

(๙/๒๑๑-๒๑๒)

“ทางหรือวิถีชีวิตที่ดั่งงามนั้น ในฐานะที่เป็นทางสายกลางซึ่งสมดุลและพอดีที่จะนำไปให้ถึงจุดหมาย เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่เป็นการดำเนินชีวิตอย่างอุดมคติเรียกว่าพรหมจริยะ แปลว่าจริยอันประเสริฐ หรือจริยธรรมอันสมบูรณ์ และฐานะที่เป็นทางชีวิตที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า มรรค”

(๙/๒๑๒)

“การฝึกหัดพัฒนาคนและพัฒนาตนให้เดินอยู่และเดินไปในวิถีชีวิต ที่ถูกต้องดั่งงามนั้น เรียกว่า ศึกษา หรือ การศึกษา..... มี ๓ ด้าน คือ

- (๑) ฝึกฝนพัฒนาในด้านการแสดงออกทางกาย และวาจา (อธิศีล)
- (๒) ฝึกฝนพัฒนาในด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต (อธิจิต)

(๓) ฝึกฝนพัฒนาในด้านปัญญา (อธิปัญญา)
จึงเรียกว่า ไตรสิกขา หรือการศึกษา ๓ ด้าน...”

(๕/๒๑๒)

ความหมายของการศึกษา

“คำว่า *ศึกษา* เป็นคำที่มาจากสันสกฤต ถ้าเป็นบาลี ก็คือ *สิกขา* เรียกได้ว่า เป็นคำเดียวกัน....สิกขา คือ หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาและสิกขานั้นมี ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หลักสิกขานี้ครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา สิกขาเป็นหลักธรรมาภาคปฏิบัติ เมื่อหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาทั้งหมดอยู่ในไตรสิกขา ก็กล่าวได้ว่า *พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งการศึกษาเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น*”

(๒๓/๒-๓)

“ที่จริง คำว่า *ศึกษา* เป็นการปฏิบัติ ไม่ใช่เล่าเรียนเล่าเรียนเป็นเบื้องต้นของการศึกษา ถ้าพูดให้เต็มก็คือเรียนให้รู้เข้าใจ และทำให้ได้ให้เป็นหรือเรียนรู้และฝึกทำให้ได้ผลจึงจะเรียกว่าการศึกษาไม่ใช่เรียนแต่เนื้อหาวิชาอย่างเดียว”

(๒๓/๔)

“หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหมวดหนึ่ง ท่านเรียกว่า สัทธรรม ๓ มี *ปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ* ปรียัติคือเล่าเรียน ปฏิบัติคือลงมือทำ ปฏิเวธ คือ ประจักษ์แจ้งผล สามอย่างนี้เป็นวงจรบวงจรของการศึกษา”

(๒๓/๕)

“ศึกษาหรือการศึกษา แปลว่า การฝึกฝนพัฒนา การฝึกฝนพัฒนาคนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้หรือว่า *มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ* ได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขาให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดั่งงามเป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้จักรรรณเป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก”

(๒๐/๔๖)

“แม้ว่าตัวการศึกษาที่แท้จะเป็นเรื่องของบุคคล แต่สังคมก็ยังสามารถจัดปัจจัยต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้การศึกษาเกิดขึ้นแก่บุคคลได้ การจัดปัจจัยต่าง ๆ เพื่อ

อำนวยให้การศึกษาเกิดขึ้นแก่บุคคลนี้เอง เรียกว่าการ
ให้การศึกษา”

(๒/๑๓)

สาระสำคัญของการศึกษา

“การพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นแหละ เป็นเนื้อเป็นตัวเป็นความหมายที่แท้ของการศึกษา”

(๕/๗๐)

“การศึกษานั้น เป็นทั้งตัวการพัฒนาและเป็น เครื่องมือสำหรับพัฒนา คือ เป็นการพัฒนาตัวบุคคล ขึ้นไป โดยพัฒนาตัวคนทั้งคนหรือชีวิตทั้งชีวิต ตัวการพัฒนานั้นคือการศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้ แล้วก็จะเอาคุณสมบัติที่ตัวมีซึ่งเกิดจากการศึกษานี้ไป เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การศึกษาก็เลยกลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนา”

(๙/๗๑)

“ปัจจุบันนี้ คำว่า “Lifelong education” แปลว่า การศึกษาตลอดชีวิต พระพุทธศาสนานั้นถือมาแต่ไหน แต่ไรว่าการศึกษา นั่นคือชีวิต ชีวิต นั่นคือการศึกษา แต่ไม่ใช่ชีวิตเฉยๆ ต้องเป็นชีวิตที่ดำเนินอย่างถูกต้อง มีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาจึงจะเป็นการศึกษา.... การศึกษา

คือ การฝึกฝนพัฒนา ให้ชีวิตดำเนินไปอย่างถูกต้อง การศึกษาคือการพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปตลอดจนกระทั่ง บรรลุเป้าหมายคืออิสรภาพ และสันติสุข”

(๑๕/๔๗)

“ชีวิตที่มีการศึกษา ย่อมมีสมรรถภาพและ ประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จนถึงขนาดที่สามารถปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ แก่ตัวมันได้ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่จะทำให้ชีวิต หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งแวดล้อม และมีความ เป็นใหญ่ในตัว ในการที่จะดำรงอยู่และเสวยประโยชน์ จากการดำรงอยู่นั้น ภาวะเช่นนี้เรียกเป็นคำศัพท์สั้น ๆ ว่า อิสรภาพ....ตัวแท้ของการศึกษาจึงเป็นภารกิจของ ชีวิตแต่ละชีวิต หรือ การศึกษาเกิดขึ้นแก่ชีวิตด้วยการ กระทำของชีวิตเองพูดสั้น ๆ ให้ครอบคลุมว่า การ ศึกษาเป็นกิจกรรมของชีวิต โดยชีวิตและเพื่อชีวิต

(๒/๑๑)

“การศึกษาเพื่ออิสรภาพจากสิ่งแวดล้อม เป็น ภารกิจของสังคมที่จะต้องทำสืบทอดกันเรื่อยไประหว่าง

คนต่างรุ่น แต่การศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในของจิตใจ
เป็นภารกิจที่แต่ละบุคคลทำให้สำเร็จได้ภายในชั่วชีวิต
อันสั้นของตน”

(๒/๒๐)

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

“ชีวิตมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยมีจุดหมายหรือวัตถุประสงค์ และจุดหมายก็มีใช่สิ่งที่มีติดมากับชีวิต แต่เป็นสิ่งที่ควรกำหนดให้แก่ชีวิต ลำพังชีวิตเองก็คือความเป็นอยู่ ชีวิตที่มีจุดหมายก็คือชีวิตที่มีการศึกษา ปัญหาเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของชีวิตนั้น มิใช่การแสวงคำตอบว่า คือ แต่เป็นปัญหาเกี่ยวกับความควร แทนที่จะตั้งคำถามว่า ชีวิตเกิดมาเพื่ออะไร ซึ่งไม่มีทางตอบได้และไม่มีตัวสภาวะที่เป็นคำตอบ ควรจะตั้งคำถามใหม่ว่า *ชีวิตควรอยู่เพื่ออะไรและอย่างไร* การศึกษาจะช่วยตอบปัญหาข้อนี้”

(๒/๑๐)

“การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อทำให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ คือ ทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัวในการที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด”

(๒/๔)

“ถ้ามีใครถามว่าจะศึกษาไปเพื่ออะไร ก็เห็นจะตอบได้ง่ายๆ ว่า ศึกษาเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต... ชีวิตมีจุดมุ่งหมายอย่างไร การศึกษาก็เพื่อให้ชีวิตถึงจุดหมายอย่างนั้น หมายความว่า จุดหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกันกับจุดหมายของชีวิต”

(๒/๙)

“บุคคลที่เข้าถึงอิสรภาพ มีสันติสุขที่แท้จริงอยู่ภายใน หรือแม้เพียงกำลังดำเนินเข้าในกระแสสุภาวะเช่นนั้น ย่อมเป็นผู้มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาคือใช้ปัญญาเป็นตัวนำในการดำเนินชีวิต มีท่าทีแห่งการมองสิ่งทั้งหลายทั้งโลกและชีวิตตามที่มันเป็น ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เป็นผู้พร้อมที่จะแก้ปัญหาทั้งหลายด้วยวิธีการแห่งปัญญา”

(๒๓/๓๘)

“อิสรภาพขั้นสุดท้ายที่แท้จริง ก็คือการมีอิสรภาพภายในที่จะทำให้มนุษย์จัดการกับชีวิตของตนเองได้อย่างถูกต้องและเป็นผลสำเร็จ... มีความโปร่งว่างเต็มอิมภายใน ซึ่งทำให้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตและ

ปฏิบัติในทางที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ทั้งทาง
ธรรมชาติและทางสังคม”

(๒๗/๓๕)

การศึกษากับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์

“พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ยืนยันในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ ศักยภาพนี้เป็น ศัพท์สมัยใหม่ยืมเอามาใช้ เดิมนั้นเราพูดว่ามนุษย์เป็น สัตว์ที่ฝึกได้ พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของ มนุษย์ว่า มีภาวะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกได้ถึงขั้นเป็น สัตว์ประเสริฐ มองอีกแง่หนึ่ง ก็ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้อง ฝึก และจะประเสริฐสุดได้ด้วยการฝึก..... ถ้ามนุษย์ไม่ พัฒนาตนไม่ฝึกตนแล้ว ก็จะเป็นสัตว์ที่ต่ำทรามที่สุด”

(๒๐/๔๐)

“สัตว์อื่นนั้นพัฒนาได้แค่เป็นละครสัตว์ เก่งแค่ เป็นละครสัตว์หรือเอามาให้มนุษย์ใช้งาน.... ที่ฝึกให้ทำ อย่างนั้นได้ ก็ต้องให้มนุษย์ฝึกให้ แต่มนุษย์นั้นฝึกตนเอง ได้ และฝึกแล้วประเสริฐสุด....บุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว พัฒนาศักยภาพดีแล้ว แม้แต่เทวดาและพรหมก็เคารพ บูชา”

(๒๐/๔๐-๔๑)

“ถ้าเรามีการพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง มนุษย์ก็
จะมีความโน้มเอียงไปในการที่จะก้าวจากตัวเอง ไปสู่
การอยู่ด้วยดีในหมู่ของตน แล้วก้าวจากกลุ่มหรือหมู่ของ
ตน ไปสู่การอยู่ด้วยกันด้วยดีกับเพื่อนร่วมโลกทั้งหมด”

(๑๗/๒๕)

“ในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านถือว่ามนุษย์
ที่พัฒนาสมบูรณ์แล้ว จะกำจัด ละโลก โกรธ หลง ได้
ทั้งหมด แต่มนุษย์จะต้องพัฒนาขึ้นไปตามลำดับเป็น
ขั้นตอน สำหรับคนทั่วไปคุณสมบัติสำคัญที่จะใช้วัด
ระดับการพัฒนา ก็คือการหมดความเห็นผิด ซึ่งมีความ
สำคัญเป็นอย่างยิ่งในขั้นต้นๆ ของการพัฒนามนุษย์
ถ้าละความเห็นผิดโดยแก้ไขความเห็นให้ถูกต้องได้แล้ว
ถึงจะยังไม่หมดโลภะและโทสะ ยังมีความเห็นแก่ตัว ยัง
มีความโลภ มีความเกลียด โกรธชิงชังกันบ้าง ก็จะไม่
มีพิษสงมากนัก”

(๑๗/๔๖)

จิตสำนึกในการพัฒนาตนของมนุษย์

“คำเรียกชื่อศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เป็นหลัก การสำคัญเบื้องต้นนั้นเรียกว่า *ตถาคตโพธิสัตถา*... แปลว่า ความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนให้เป็นพุทธ ถึงความเป็นคนสมบุรณ์ได้และเมื่อน้อมเอาความรู้สึกนี้เข้ามา มันก็เชื่อมเข้ามาถึงตัวเองในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าเคยเป็น พระพุทธเจ้าก็เป็นมนุษย์ เราก็เป็นมนุษย์ ถ้าเชื่อว่าตนเองนี้ในฐานะที่เป็นมนุษย์มีศักยภาพที่จะฝึกฝนพัฒนาให้เป็นคนที่สมบุรณ์ได้ ก็คือเชื่อในความเป็นมนุษย์ของตนเองซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้”

(๙/๑๔๘-๑๔๙)

“ความเชื่อในความเป็นมนุษย์ที่พัฒนาได้ หรือเชื่อในความเป็นมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ก็ทำให้เกิดจิตสำนึกที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตน ซึ่งแสดงอาการออกมาเป็นความอ่อนน้อมถ่อมตน อันชี้บ่งถึงความเป็นผู้พร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาตนนั้นขึ้นไป เฉพาะ

อย่างยิ่งจิตสำนึกในการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนาตนจะทำให้บุคคลมีท่าทีต่อประสบการณ์ทั้งหลายอย่างที่เรียกว่ามองทุกอย่างเป็นการเรียนรู้ หรือรับรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ อย่างสำเนียงที่จะเอามาใช้ประโยชน์ในการฝึกฝนพัฒนาตนให้เกิดการศึกษาขึ้น ไม่รับรู้ด้วยท่าทีแห่งความชอบชัง ความติดข้องหรือรับกระทบ ซึ่งเป็นท่าทีแห่งการก่อทุกข์และสร้างปัญหา”

(๘/๑๕๓)

ระบบบูรณาการแห่งการพัฒนาตนของมนุษย์

“หลักถกเถียงโพธิสัตว์ฐานั้น โยงต่อโดยตรงไปยังหลักที่เรียกว่า พระรัตนตรัย หรือไตรสรณะ... หรือหลักนำทางชีวิตและสังคม ๓ ประการ

๑. มนุษย์ พัฒนาสูงสุด โดยค้นพบหลักความจริง และเข้าถึงความดีงามสูงสุดกลายเป็น พุทธะ
๒. หลักความจริง ความดีงาม ที่พระพุทธเจ้า ค้นพบหรือเข้าถึง คือ *สภาวะของธรรมชาติ* ที่ปรากฏแก่มนุษย์นั้น เรียกว่า *ธรรมะ*
๓. *สังคม* หรือหมู่ชนซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่ พัฒนาตนเข้าถึงธรรมตามอย่างพุทธะ เรียกว่า *สังฆะ*

เพราะฉะนั้น *ข้อที่หนึ่ง* พุทธะ เป็นแม่แบบของมนุษย์... ทำให้มนุษย์ประจักษ์ในศักยภาพของตน *ข้อที่สอง* ธรรมะ ก็เป็นแม่แบบของธรรมชาติเป็นสภาวะที่แท้จริงของธรรมชาติ... ซึ่งมนุษย์จะต้องรู้จักเข้าใจ และปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง การพัฒนาศักยภาพจึงจะดำเนินไปได้ และ*ข้อที่สาม* สังฆะหรือสงฆ์ เป็น

แม่แบบของสังคม เป็นสังคมในอุดมคติของมนุษยชาติ คือ ชุมชนของคนที่มีการศึกษาหรือได้พัฒนาตนแล้ว”

(๙/๑๕๖-๑๕๗)

“ในการศึกษาพัฒนาตน มนุษย์จะต้องคำนึงรำลึก อยู่เสมอถึงองค์ประกอบทั้งสามนี้เป็นหลักนำทางในการ พัฒนาตน แล้วก็ก้าวจากจุดของมนุษย์ขึ้นไปสู่ความเป็น พุทธะ โดยเข้าถึงธรรมชาติ ให้รู้แก่นแท้ ที่เรียกว่าธรรมะ มากขึ้นเรื่อยไป แล้วก็ช่วยกันสร้างสรรค์ให้มนุษย์ที่เป็น พุทธะมีจำนวนมากขึ้น จนเกิดสังฆะขึ้นมาเป็นสังคมใน อุดมคติ นี่คือหลักพระรัตนตรัยซึ่งเป็นองค์ประกอบของ ระบบบูรณาการแห่งการพัฒนาตนของมนุษย์”

(๕/๑๕๙)

การพัฒนามนุษย์ที่รอบด้าน

“การพัฒนาที่รอบด้านครอบคลุมนั้น นักการศึกษาปัจจุบันว่ามี ๔ อย่าง ซึ่งตรงพอดีกับในพุทธศาสนา.... เรียกว่า การพัฒนา ๔ ด้าน :

ก. *พัฒนากาย...* แยกได้เป็นหลายอย่าง อย่างง่ายที่สุดก็คือพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี หายโรคหายภัย ปราศจากโรค เเท่าที่เป็นไปได้...แต่พุทธศาสนายังพูดต่อไปอีกถึงการพัฒนากายในความหมายว่าเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องดีงาม...ตัวการพัฒนากาย เรียกว่า *กายภาวนา* ถ้าเป็นคนก็เรียกว่า *ภาวนิตกาย*

ข. *พัฒนาศีล...* คือการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี อย่างเกื้อกูลเป็นประโยชน์ และมีอาชีพที่ถูกต้อง...พัฒนาศีลนี้ปัจจุบันเขาเรียกว่า “พัฒนาการทางสังคม”ทางพระเรียกเป็นศัพท์ว่า *ศีลภาวนา* ถ้าเป็นคนได้พัฒนาศีลแล้วก็เรียกว่า *ภาวนิตศีล*

ค. *พัฒนาจิต...* เป็นการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจให้พร้อมพร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง ๓ ด้านคือ

๑) คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมต่างๆ คือ
สร้างเสริมจิตใจให้ดีงาม

๒) สมรรถภาพจิต หรือความสามารถของจิต

๓) สุขภาพจิต คือ มีจิตที่มีสุขภาพดี

ง. พัฒนาปัญญา... แบ่งอย่างคร่าว ๆ ดังนี้

(ขั้นที่ ๑) คือ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจ
ในศิลปวิทยาการ...

(ขั้นที่ ๒) ลึกซึ้งลงไปอีก คือ การรับรู้เรียนรู้
อย่างถูกต้องตามความจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียง
ด้วยอคติ....

(ขั้นที่ ๓) เนื่องจากการรับรู้ไป... คือการคิด
การวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญา
โดยบริสุทธิ์ใจ...

(ขั้นที่ ๔) คือปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลก และชีวิต
ตามความเป็นจริงรู้ทางเสื่อมทางเจริญและเหตุปัจจัยที่
เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จ ที่
ทำให้พัฒนาคน พัฒนาชีวิตและสังคม ให้เจริญดีงาม
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

(ขั้นสุดท้าย) ได้แก่ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร คือ โลกและชีวิต เข้าถึงความจริงแท้ ถึงขั้นทำให้จิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์...

...การพัฒนาทางปัญญานี้เรียกว่า *ปัญญาภาวนา* ถ้าเป็นคนก็เรียกว่า *ภาวนิตปัญญา...*

(๙/๗๔-๘๑)

“ในพัฒนาการระดับสูงสุด ปัญญา คุณธรรม และความสุข หรือความมีอิสรภาพไร้ทุกข์นี้ เป็นองค์ประกอบร่วมของสภาวะอันหนึ่งอันเดียวกันที่บูรณาการเข้าด้วยกัน เป็นหลักการที่เราจะต้องทำให้ได้ในการศึกษา”

(๙/๖๖)

จุดเริ่มต้นของการศึกษา

“ตัวแท้ของการศึกษานั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคลแกนนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิต และสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกสั้นๆ ว่า *สัมมาทิฏฐิ*”

(๙/๒๓๗)

“โดยสรุป แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษาเรียกว่า *ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ* มี ๒ อย่าง คือ

๑. *ปัจจัยภายนอก* เรียกว่า *ปรโตโมสะ* แปลว่า เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอน อบรม แนะนำ ชักจูงไปในทางที่ดีงาม

๒. *ปัจจัยภายใน* เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* แปลว่า

การทำในใจโดยแบบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความ
รู้จักคิด หรือคิดเป็น”

(๙/๒๓๙)

“ปัจจัยข้อที่ ๒ คือ โยนิโสมนสิการเป็นแกนกลาง
หรือเป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ของการศึกษา การศึกษาจะ
สำเร็จผลแท้จริงบรรลุจุดมุ่งหมายได้ก็เพราะปัจจัยข้อที่
๒ ปัจจัยข้อที่ ๒ นี้อาจทำให้เกิดการศึกษาได้โดยไม่มีข้อ
ที่ ๑ แต่ปัจจัยข้อที่ ๑ จะต้องนำไปสู่ปัจจัยข้อที่ ๒ ด้วย
จึงจะสัมฤทธิ์ผลของการศึกษาที่แท้”

(๙/๒๔๗)

“ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น หมายถึงการคิดอย่าง
มีระเบียบหรือคิดตามแนวทางแนวทางของปัญญา
คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ
เช่น ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุ
ปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่ง
นั้นๆ เรื่องนั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความ
สัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึก
ด้วยตัณหาอุปาทานของตนเองเข้าจับหรือเคลือบคลุม

(๙/๒๔๖)

“บุคคลที่มีการศึกษาสมบูรณ์แล้ว เมื่อคิดก็จะคิดอย่างมีโยนิโสมนสิการเมื่อไม่คิดก็จะอยู่อย่างมีสติครองใจ คือมีจิตกำกับอยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำและพฤติกรรมที่กำลังดำเนินไปอยู่ของตน”

(๙/๒๕๓)

“แกนกลางแห่งศักยภาพของมนุษย์ที่เราต้องการแท้จริงคือ ปัญญา ปัญญาเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เรารู้ความจริงของธรรมชาติทำให้เราเข้าถึงสัจธรรม เมื่อเราเข้าถึงสัจธรรมรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายแล้ว เราก็จะได้เอาความรู้ในความจริงนั้นมาใช้ประโยชน์”

(๒๑/๖๘)

“เราพัฒนาคุณสมบัติอื่น ๆ ขึ้นมามากมาย ก็เป็นตัวประกอบ เป็นบริวารแวดล้อมปัญญานี้ ปัญญาเป็นตัวแท้ที่ต้องการ เป็นแก่นเป็นแก่นแท้จริง”

(๒๑/๖๘)

รุ่งอรุณของการศึกษา

“การดำเนินชีวิตและการฝึกฝนอบรมตามหลักพระพุทธศาสนา... ได้แก่มรรคและไตรสิกขา โดยเฉพาะจะเน้นกันมากกว่า การที่จะบรรลุถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้น จะต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘... แต่ก็มีปัญหาว่าคนทั้งหลายโดยส่วนใหญ่ยังอยู่ห่างจากทาง และไม่รู้จักทางเลย ทำอย่างไรจะให้คนเหล่านั้นหันมาสนใจ รู้จักจุดเริ่มต้นของทาง และหันเหชักจูงเขาให้มาเข้าสู่ทาง เพื่อจะได้เริ่มต้นเดินทางต่อไป”

(๙/๒๑๒-๒๑๓)

“ความจริง พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่หลักปฏิบัติก่อนมรรคหรือการนำเข้าสู่ทางนี้เป็นอย่างมาก โดยทรงแสดงหลักธรรมไว้หมวดหนึ่งมี ๗ ข้อเรียกว่า *บุพนิมิตแห่งมรรค* คือสิ่งที่สื่อแสดง หรือเครื่องหมายนำหน้าซึ่งสื่อแสดงว่า การปฏิบัติตามมรรคกำลังจะเกิดขึ้น ใช้คำไทยง่ายๆ ว่า *แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงาม* ถ้าโยงเข้ามาหาการศึกษา ก็เรียกได้ว่าเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา”

(๙/๒๑๓)

“รุ่งอรุณของการศึกษา เป็นชุดขององค์ธรรม ๗ ประการ เหมือนดั่งลำแสงที่กระจายรัศมีเป็นสีทั้ง ๗ กล่าว คือ

๑. *กัลยาณมิตตตา* ความมีกัลยาณมิตร หมายถึง การมีสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่ง การได้แหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี
๒. *ศีลสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วยศีล หรือการทำศีลให้ถึงพร้อม หมายถึง การมีวินัยในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมในสังคม...
๓. *ฉันทสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ หรือการทำฉันทะให้ถึงพร้อม หมายถึงการรักความจริง รักความดีงาม ที่แสดงออกเป็นแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. *อัตตสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วยความเห็นความเข้าใจ หรือการทำตนให้ถึงพร้อม หมายถึงการพัฒนาตนให้เต็มที่ จนถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพ...
๕. *ทิวฐิสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วยความเห็นความเข้าใจ หรือการทำความเห็นความเข้าใจให้ถึงพร้อม หมายถึงการมีความเชื่อถือ

แนวความคิด ความเข้าใจ ทศนคติ และค่านิยม
ที่ดั่งงามถูกต้อง...

๖. *อัปปรมาทสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วยความ
ไม่ประมาท หรือการทำความไม่ประมาทให้
ถึงพร้อม หมายถึงความตื่นตัวที่จะกระตือรือร้น
เร่งรัดจัดทำกรต่าง ๆ ด้วยจิตสำนึกต่อกาล
เวลาและความเปลี่ยนแปลง ไม่ปล่อยปละ
ละเลย ทอดธุระ หรือนิ่งเฉยเฉื่อยชาปล่อย
เวลาล่วงเปล่า
๗. *โยนิโสมนสิการสัมปทา* ความถึงพร้อมด้วย
โยนิโสมนสิการ หรือการทำโยนิโสมนสิการให้
ถึงพร้อม หมายถึง ความรู้จักคิด รู้จักพิจารณา
รู้จักสำเหนียก กำหนดมองสิ่งทั้งหลายให้ได้
คุณค่า คิดเป็น แก้ปัญหาได้ รู้จักคิดวิเคราะห์
สืบสาวให้เข้าถึงความจริง

ในบรรดาองค์ประกอบ ๗ ประการ... ข้อที่ท่านให้
ความสำคัญเป็นพิเศษ มี ๒ ข้อ คือ *ความมีกัลยาณมิตร*
และ*โยนิโสมนสิการ* ซึ่งเป็นข้อต้นและข้อสุดท้าย เรียกได้
ว่าเป็นตัวคุมหัวคุมท้ายขบวน”

(๙/๒๑๔-๒๓๑)

“เมื่อองค์ประกอบ ๗ ประการข้างต้นนี้เกิดขึ้นในตัวบุคคล ก็คือรุ่งอรุณของการศึกษา และแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงามได้เริ่มต้นแล้ว ถึงจะไม่เพียรพยายามและไม่ปรารถนา การศึกษาและการดำเนินชีวิตที่ดั่งงามก็จะต้องเกิดมีตามมาอย่างแน่นอน”

(๔/๒๓๔)

สาระของบัณฑิต

“บัณฑิต หรือมนุษย์ที่สมบูรณ์... จะมีคุณสมบัติสำคัญ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นผู้ที่มีปัญญา รู้สังจธรรม สอดคล้องกับจุดหมายอันดับแรกของการศึกษา กล่าวคือ การที่เราเล่าเรียนศึกษาสิ่งต่าง ๆ ก็เพื่อที่จะเข้าถึงความจริงของสิ่งนั้น ๆ
๒. เมื่อรู้สังจธรรมด้วยปัญญาแล้ว ก็ปฏิบัติต่อชีวิตและสังคมได้ถูกต้อง โดยใช้ปัญญาที่รู้สังจธรรมนั้นมาดำเนินชีวิตของตนเองและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ให้เกิดผลเกื้อกูลไร้โทษ การดำเนินชีวิตและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้องนี้ เรียกว่าเป็นจริยธรรม พุดง่าย ๆ คือ เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามสังจธรรมให้เกิดผลดี ก็เรียกว่าเป็นจริยธรรม
๓. เมื่อดำเนินชีวิตและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง คือทำตามหลักจริยธรรมแล้ว ก็แก้ปัญหาได้สำเร็จ ถึงจุดหมายเป็นบุคคลที่สามารถแก้ปัญหาและป้องกันปัญหาได้ พัน

ทุกข์พบความสุข และบรรลุนิสรภาพ

(๒๑/๓๑-๓๒)

“ในความหมายที่แท้จริงในเชิงนามธรรม หรือ ความหมายเดิมแท้ ความเป็นบัณฑิตก็คือความเป็นผู้ที่ ได้พัฒนาแล้วทั้งทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และทาง ปัญญา... พร้อมที่จะดำเนินชีวิตที่ดั่งงามด้วยตนเอง และ รับผิดชอบช่วยสร้างสรรค์พัฒนาสังคมได้ด้วยดี”

(๑๘/๒๓๐)

“บัณฑิตทุกสาขามีสิ่งหนึ่งที่ร่วมกันคือความเป็น บัณฑิต เราต้องการให้ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นบัณฑิตทุก คน จากทุกมหาวิทยาลัย จากทุกสาขาวิชาทุกคนเป็น บัณฑิต... แต่บัณฑิตแต่ละคนนั้นก็มีความต่างกัน กล่าว คือ แต่ละคนมีอุปการณ์เฉพาะตัวที่จะทำอะไรได้พิเศษ กว่าคนอื่น ๆ ได้แก่ วิชาเฉพาะชำนาญพิเศษด้านนั้น ๆ”

(๒๘/๒๓๑)

“ในการพัฒนาคนไปจนมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญานี้ ผู้ ที่มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญานั้นก็เป็นผู้สำเร็จการศึกษา เรียก ว่า บัณฑิต บัณฑิตนั้นแปลตามศัพท์ว่าเป็นอยู่ด้วยปัญญา

หรือดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

(๙/๘๒)

“บัณฑิตนี้เราเรียกอีกอย่างหนึ่งในขั้นที่สูงกว่าเป็น “พุทธ” ในพระพุทธศาสนา คำว่า “บัณฑิต” นั้น บางครั้งเป็นศัพท์ใช้แทนกันได้กับคำว่าพุทธ ผู้ที่เป็นบัณฑิตที่แท้จริงก็เป็นพุทธด้วย คำว่าพุทธนั้นไม่ใช่เฉพาะกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น... ผู้ที่รู้ตามเมื่อเข้าใจคำสอนคำประกาศของพระสัมมาสัมพุทธแล้ว ก็เป็นพุทธเหมือนกัน เรียกว่า “สาวกพุทธ”แม้แต่คนที่ยังศึกษาอยู่ ยังไม่หมดกิเลส แต่มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้เป็นอย่างดี... เป็นพุทธประเภทหนึ่ง เรียกว่า “สุตพุทธ” จัดเป็นบัณฑิตแล้วก็จะพัฒนาไปเป็นพุทธที่แท้ในที่สุดได้ด้วย”

(๒๑/๘๓)

ปัญหาพื้นฐานของการศึกษา

“เมื่อพูดถึงปัญหาการศึกษานั้น จะต้องมองไปที่ปัญหาของสังคมทั้งหมด หรือปัญหาทั้งโลก ฉะนั้น จะต้องแยกให้ถูกต้อง เราจะนึกถึงปัญหาการศึกษานอยู่ในวงของการการศึกษาเท่านั้นไม่ได้การที่จะใส่ใจเอาใจใส่ต่อปัญหาการศึกษาก็คือ มองปัญหาของสังคมทั้งหมดหรือทั้งโลก เพราะว่าปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เราพูดได้ว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากคนแล้วการศึกษา ก็มีหน้าที่ที่จะสร้างคนหรือพัฒนาคน ทำให้เป็นคนดีมีคุณภาพถ้าคนยังมีปัญหามาก ก็แสดงว่าการศึกษายังทำหน้าที่ได้ไม่สำเร็จผลด้วยดี”

(๙/๑๑)

“คุณภาพของการศึกษานั้น มองได้ ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือวิชาการและวิชาชีพ ก็มีเสียงพูดกันมากหรือร้องทุกข์กันมากกว่าเด็กสมัยนี้เรียนไปแล้ววิชาอ่อนรู้ไม่จริงบ้าง รู้แล้วทำไม่ได้จริงบ้าง คือมีวิชาเรียนไปแต่ว่าเอาไปประกอบอาชีพทำงานไม่ได้จริง บางที่เรียนจบชั้นนั้นชั้นนี้ก็อ่านหนังสือไม่ค่อยออก ซึ่งที่จริงก็ไม่ใช่

เป็นปัญหาเฉพาะประเทศ ประเทศที่พัฒนาแล้วก็เป็นปัญหาเช่นเดียวกัน ที่นี้มองต่อไปในด้านความประพฤติ ยิ่งมีปัญหามากขึ้นไปอีก การศึกษาศาสน์นี้*ไม่ช่วยให้เด็กมีความประพฤติที่ดีงาม* เด็กนักเรียนไม่มีวินัย สำเร็จไปแล้วก็เป็นผู้มีความประพฤติไม่ดี เป็นพลเมืองที่ไม่มีวินัย เป็นพลเมืองที่ไม่มีค่านิยมและคุณสมบัติที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญ นอกจากนั้นปัญหาอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ ก็คือ *มีความแปลกแยกกับวัฒนธรรมของตนเอง* รวมแล้วก็เหมือนกับว่าการศึกษานี้ช่วยเด็กไม่ได้ หรือเราให้การศึกษาก็ดีไม่ได้”

(๙/๑๐-๑๑)

การศึกษากับความสุข

“ความสุขมีหลายชั้น มีความประณีตลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับ แต่จำแนกโดยประเภทใหญ่ๆ เป็น ๒ ระดับ คือ ความสุขที่อาศัยสิ่งปลูกเร้าขึ้นต่อสิ่งสนองจากภายนอก กับความสุขที่เกิดขึ้นภายใน ไม่ขึ้นต่อสิ่งสนองจากภายนอก... การศึกษาเป็นการแนะนำและฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องก็มีความสุข การศึกษาที่ถูกต้องทำให้คนมีความสุขหรือรู้จักที่จะทำตนให้มีมีความสุข แต่ความสุขในที่นี้หมายถึงความสุขประเภทที่สอง ที่เป็นเนื้อในของชีวิต”

(๙/๑๐๖)

“ความสุขที่แท้จริง...มีสาระสำคัญตรงกันหรือเท่ากันกับสันติและอิสรภาพ สันติคือความสงบหรือภาวะที่ความเดือดร้อนวุ่นวายและความบีบคั้นกระวนกระวายระงับดับสิ้นไป เรียบและราบรื่น อิสรภาพคือความเป็นอิสระ ปลอดภัยจากปัญหาปราศจากความทุกข์ ไม่มีสิ่งที่ครอบงำ บีบคั้นหรือขัดข้อง เป็นไทยแท้ตน โดยนัยนี้ การศึกษาในความหมายที่กล่าว

มา จึงพูดให้เต็มได้ว่าเป็นการพัฒนาความสามารถที่จะมีสันติสุข อิศรภาพ และแผ่ขยายสันติสุข อิศรภาพให้แพร่หลายกระจายออกไป”

(๙/๑๐๘-๑๐๙)

“ความสุขจึงเป็นเป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษา เพราะสุขเป็นองค์ประกอบของจริยธรรม ไม่แยกต่างหากจากจริยธรรม ...คนที่มีความสุขนั้นจัดได้ในระดับหนึ่งว่าเป็นคนไม่มีปัญหา คนที่มีปัญหาคือ คนที่มีความทุกข์”

(๙/๑๐๗)

“พระพุทธเจ้าตรัสว่า มนุษย์สามารถหาความสุขที่ประณีตกว่าการบำเรอตา หู จมูก ลิ้น กาย ความสุขแบบนั้นท่านเรียกว่าเป็นความสุขที่ประณีตขึ้น ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือเป็นอิสระ มนุษย์มีความสุขได้โดยลำพัง ตัวเองในใจ และไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุภายนอก

(๑๑/๘)

“ถ้าเรามีความสุขข้างในแล้ว ความสุขที่ได้ข้างนอก

ก็เป็นความสุขที่เติมเข้ามาเป็นของแถม หรือกำไรพิเศษ และอิมอยู่เสมอ แต่ถ้าเราไม่มีความสุขในจิตใจ มีใจเร่าร้อนกระวนกระวาย หรือมีความเบื่อ มีความเครียด มีปัญหาอยู่ภายในใจของตนเองแล้ว พอหาวัตถุมาบำเรอตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็จะต้องมีปัญหาคือไปอีก”

(๑๑/๑๐)

“การศึกษาจะต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะทำให้คนมีความสุข ปัจจุบันนี้มีปัญหาว่าเราได้ถือหน้าที่นี้เป็นสิ่งสำคัญหรือไม่ การศึกษาปัจจุบันทำคนให้มีความสุขหรือทำให้คนเป็นคนทวิโทษกระหายความสุข ถ้าดำเนินการศึกษาผิดพลาด ก็จะทำให้คนไม่มีความสุข แต่การศึกษาก็กลายเป็นเครื่องมือดูดซับความสุขออกจากคน”

(๙/๗๘)

“คนที่มีการศึกษา ในความหมายหนึ่งก็คือคนที่ได้รับการฝึกฝนพัฒนาแล้วรู้จักแก้ปัญหาได้ทุกท่าตนให้เป็นสุขได้ และต่อจากนั้นก็แสวงหาความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป พร้อมทั้งสามารถเผื่อแผ่ขยายความสุขแก่ผู้อื่นได้กว้างขวางออกไปด้วย”

(๙/๗๙)

“ในทางพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนหรือการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ ดังพุทธพจน์ว่า ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์ที่ฝึกแล้วประเสริฐที่สุด ...เราถือว่ามนุษย์หรือสัตว์ที่มีการศึกษาฝึกดีแล้ว ประเสริฐแม้ยิ่งกว่าเทวดาและพระพรหม”

(๙/๗๒)

การศึกษา กับ การเข้าถึงความสุขที่แท้

“มนุษย์โดยทั่วไปในปัจจุบันนี้ดำเนินชีวิตตามแนวความคิด ซึ่งสืบมาจากหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก คือถือว่ามีมนุษย์จะมีความสุขต่อเมื่อมีวัตถุบำเรอพร้อมที่สุด ... เป็นความคิดที่เป็นฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรม อุตสาหกรรม ตั้งอยู่บนฐานของเทคโนโลยี แล้วเทคโนโลยีก็ต้องอาศัยวิทยาศาสตร์ แต่ทั้งหมดทั้งระบบทั้งกระบวนการนี้ก็มาจากฐานความคิดที่ว่ามนุษย์จะมีความสุขได้เมื่อมีวัตถุบำเรอพร้อมที่สุด... ความคิดแบบอุตสาหกรรมจึงตีโยงไปเข้ากับฐานความคิดที่ว่ามนุษย์แตกต่างหากจากธรรมชาติ จะต้องเป็นเจ้าของเข้าไปครอบครองจัดการธรรมชาติ เอาธรรมชาติมาจัดสรรรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ ... ไม่เห็นว่าธรรมชาติเป็นองค์ประกอบหรือปัจจัยแห่งความมีแก่นสารของชีวิตและความสุขของมนุษย์”

(๒๕/๖๒-๖๔)

“ถ้าบุคคลเข้าถึงธรรมชาติ เขาจะมีความสุขเพิ่มอีกอย่างหนึ่งคือความสุขกับธรรมชาติ เป็นความสุข

พื้นฐานที่มีได้ง่ายๆ เป็นของธรรมดาหาได้ตลอดเวลา
 เมื่อเรามีความสุขชนิดนี้เป็นฐานอยู่ก็เท่ากับเรามีความ
 สุขเป็นทุนอยู่กับตัวส่วนหนึ่งแล้ว ...ทำให้เราไม่ต้องทุ้ม
 ตัวไปหวังความสุขจากวัตถุบำรุงบำเรอเพียงอย่างเดียว
 ...การที่จะต้องดิ้นรนหาความสุขจากวัตถุมาบำรุงบำเรอ
 นั้นก็จะมีขอบเขตขึ้นมาทันที คือจะเกิดความพอดี เป็น
 ไปอย่างพอดี ไม่เกิดโทษแก่ชีวิตและสังคม และเราก็มี
 ความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติ ...จึงเป็นความสุขพื้นฐาน
 ที่ทุกคนควรมีสำหรับการมีชีวิตที่ดีงามอยู่ในโลก...

ในขั้นสูงสุด ความสุขที่แท้จริงก็เป็นความสุขที่
 เนืองด้วยธรรมชาติอีก *คือความสุขในความเป็นอิสระ*
ที่เกิดจากการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ความสุข
 ระดับนี้เป็นสิ่งสัมพันธ์กับการใช้ธรรมชาติเป็นองค์
 ประกอบในการพัฒนามนุษย์โดยตรง”

(๒๕/๖๕-๖๖)

“มนุษย์ต้องพัฒนาปัญญา ถ้าไม่มีปัญญามนุษย์
 จะไม่สามารถเข้าใจความจริงนี้ได้ ...แต่พอมีพัฒนาการ
 ทางปัญหาขึ้น มีการศึกษาขึ้น เขาก็รู้จักว่าอะไรเป็น
 ประโยชน์แท้จริงแก่ชีวิตของตนเอง เขารู้จักที่จะปฏิบัติ
 ต่อชีวิตและต่อสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น อย่างไม่ผลมากขึ้น ...

การศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้มีปัญญาที่จะรู้เข้าใจ แยกได้ ตั้งแต่ระดับความหมายของผลประโยชน์... ประโยชน์ เบื้องต้นที่สุดก็คือผลประโยชน์จะได้สิ่งเสพมาปรนเปรอ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของตัวเอง แล้วต่อมาก็ประโยชน์แก่ ชีวิตที่แท้จริง ทั้งสองอย่างนี้ยังเป็นส่วนตัว แล้วก็ขยาย ออกไปเป็นประโยชน์ของชุมชน ของสังคม ต่อมาก็เป็น ประโยชน์ของระบบชีวิตทั้งหมด ที่มีทั้งมนุษย์ สัตว์ พืช รวมอยู่ด้วยกันแล้วก็มาถือประโยชน์ของระบบชีวิตที่ดี งาม ที่เป็นนามธรรม เป็นขั้นสุดท้ายซึ่งเป็นขั้นของความ สุข ที่มีอิสรภาพที่แท้จริง”

(๒๕/๘๔-๘๘)

“ถ้าหากว่าการศึกษาทำให้คนมีความรู้มากขึ้น แต่มีความสุขน้อยลง มีความทุกข์มากขึ้น ก็แสดง ว่าการศึกษานั้นคงจะผิด”

(๑๖/๖๔)

“ถ้าหากว่าการศึกษาทำให้คนมีความรู้มากขึ้น แต่ มีความดีงามน้อยลง มีความชั่วมากขึ้น การศึกษานั้นก็ คงจะผิด”

(๘๑/๖๔)

“ถ้าหากว่าคนมีความดีงามโดยไม่มีความรู้ ก็ผิดเหมือนกัน เพราะเป็นความดีงามโดยความหลงงมงาย ไม่ได้เป็นไปด้วยความรู้ ไม่ได้เป็นไปด้วยปัญญา”

(๙/๖๔)

“ถ้ามีความสุขโดยไม่มีปัญญา ไม่มีความดีงาม ก็ผิดอีก”

(๙/๖๔)

“วิมุตติ คือความเป็นอิสระหรืออิสรภาพ วิสุทธิ คือความบริสุทธิ์ หมดจด สันติ คือความสงบ และสุข คือความสุข ทั้งหมดนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ... ปัญญาที่แท้จริงมาพร้อมกับความสุขหรือพาเอาความสุขมาด้วย แล้วพร้อมกันนั่นเอง มันก็ไปสัมพันธ์กับความดีงาม เพราะว่ามีอิสรภาพ มีภาวะไร้ทุกข์ ก็หมายความว่ามีความปลอดภัยโปร่งผ่องใส ปราศจากความชั่ว ความเสียหาย”

(๙/๖๕)

สรุปหน้าที่ของการศึกษา

“กล่าวโดยสรุป หน้าที่ของการศึกษาในความหมายนี้มีดังนี้

- ก. ฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักปฏิบัติต่อชีวิต หรือดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องมีความสุข
- ข. ฝึกฝนให้คนรู้จักแก้ปัญหาชีวิต และหาทางออกจากความทุกข์ ได้ด้วยดี โดยไม่ก่อให้เกิดโทษ พิษภัยแก่ผู้อื่นและแก่สังคม
- ค. พัฒนาคนให้รู้จักแสวงหาและเสพความสุขทางวัตถุอย่างถูกต้องปราศจากโทษ พิษภัย ไร้การเบียดเบียนและพร้อมที่จะใช้สิ่งอำนวยความสะดวกนั้นๆ ในทางที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและแก่สังคม
- ง. พัฒนาคนให้พร้อมและมีความสามารถบางอย่างในการที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่น และแผ่ขยายความสุขออกไปในสังคม”

(๙/๑๐๘)

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา

“การศึกษาจะต้องกล้าเผชิญหน้าความจริง ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญ อยู่ในกระบวนการสืบทอดต่อเนื่องของสังคมไทย ไม่ว่าจะโดยฐานะที่เป็นสถาบันสังคมอันกว้างใหญ่ก็ดี โดยเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยก็ดี โดยเป็นสภาพแวดล้อมที่ครอบคลุมสังคมไทยก็ดี โดยเป็นมรดกและเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยก็ดี โดยเป็นระบบจริยธรรมที่สังคมไทยได้ยอมรับถือปฏิบัติเป็นมาตรฐานกันมา ก็การศึกษาจะต้องจัดดำเนินการ ให้คนไทยได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ที่เป็นองค์ความรู้ และในแง่ที่เป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตและสังคม”

(๑๔/๒๒-๒๓)

“แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระสำคัญที่เป็นแกนกลาง คงเป็นแนวเดียวกันคือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญาหรือมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก”

(๔/๙๒)

“ความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา นอกจากทำให้รู้เข้าใจตัวเองและพื้นฐานตนเองของสังคมไทยแล้ว ยังเชื่อมโยงออกไปให้เข้าใจสังคมและชีวิตจิตใจของชนชาติต่าง ๆ ในฝ่ายตะวันออกได้ง่ายขึ้นด้วย ตลอดจนจนเป็นฐานเทียบเคียงให้เข้าใจสังคมและชีวิตจิตใจของตะวันตกที่ต่างออกไป พร้อมทั้งมองเห็นสายสัมพันธ์ทั้งด้านบวกและด้านลบ ที่แล่นร้อยเป็นเหตุปัจจัยกันอยู่ในอารยธรรมของมนุษยชาติการศึกษาที่จะรับมือกับความเจริญของโลกในยุคที่กำลังมาถึงข้างหน้า จะต้องมองไกลออกไปให้ครอบคลุมถึงจุดหมายของการศึกษาในระดับของการสร้างสรรค์คนให้เป็นสมาชิกที่ดีมีคุณภาพ ผู้สามารถช่วยสร้างสรรค์พัฒนามนุษยชาติได้ด้วย การศึกษาที่มนุษยชาติต้องการ จึงได้แก่การศึกษาเรื่องราวที่มีฐานโยงกว้างไกล ทั้งในด้านกาลและเทศะ ดังเช่นการศึกษาพระพุทธศาสนา ซึ่งสนองจุดมุ่งหมายเช่นว่านี้สำหรับสังคมไทย”

(๑๓/๗๗-๗๘)

“การศึกษาพระพุทธศาสนานั้น อาจจัดแยกออกได้เป็น ๒ หมวดใหญ่ คือ ๑. การศึกษาภาคเนื้อหา ได้แก่ ข้อมูลความรู้หรือสิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับพระพุทธ

ศาสนา.... ๒. การศึกษาภาคปฏิบัติควรได้แก่การพัฒนา
ผู้เรียนให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ซึ่งพร้อมที่จะอยู่ร่วม
ด้วยดีและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ...การศึกษา
ภาคเนื้อหาเป็นสิ่งสำคัญ และมีความจำเป็นในขั้นพื้นฐาน
แต่ถ้าหยุดอยู่เพียงนั้นก็จะไม่เป็นการศึกษาที่แท้
จริง เพราะจะไม่เกิดการฝึกฝนพัฒนาแก่ชีวิตของบุคคล
และไม่สำเร็จประโยชน์แก่สังคม”

(๑๓/๘๘-๘๙)

“หลักธรรมอะไรที่ถือว่าเป็นแกนกลางของ
พระพุทธศาสนา ถ้าจะกล่าวโดยทั่วๆ ไปแล้วจะมีอยู่ ๕
ข้อใหญ่ๆ คือ

๑. หลักอริยสัจ ๔
๒. หลักชั้น ๕ หรือเบญจขันธ์
๓. หลักปฏิจจสมุปบาท
๔. หลักไตรลักษณ์
๕. หลักมัชฌิมาปฏิปทา

ผู้ที่เข้าใจหลักธรรมดังกล่าวจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้
พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง”

(๒/๑๔๓)

ธรรมวินัย กับ การพัฒนามนุษย์

“ธรรม เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ ที่มีในธรรมชาติ ส่วนวินัยเป็นเรื่องของมนุษย์จัดตั้งขึ้น พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างของผู้ที่จัดตั้งระบบแบบแผน ของมนุษย์ คือเป็นการจัดวางระบบสังคมเพื่อช่วยมนุษย์ ให้เข้าถึงธรรมนั่นเอง

ดังนั้น วินัยจึงต้องอาศัยธรรมเป็นฐานอิง โดยมี จุดหมายเพื่อจะนำไปถึงบั้นปลาย คือเพื่อดำเนินไปให้ เข้าถึงธรรมนั่นเอง วินัย เป็นวิธีการของมนุษย์เพื่อทำให้ ธรรมออกผลในสังคม ดังนั้น ในการฝึกอบรมมนุษย์จึง ต้องมีทั้งสองอย่าง คือธรรมและวินัย”

(๒๓/๒๑)

“วินัยที่แท้จริงนั้น ท่านกำหนดวางบัญญัติขึ้น เพื่อจัดสรรโอกาสให้กระบวนการพัฒนาคน พัฒนามนุษย์ พัฒนาสังคม เดินหน้าไปได้ และช่วยให้ความ เป็นอยู่ การดำเนินชีวิต หรือกิจการของหมู่คณะของ สังคมราบรื่นเป็นไปด้วยดี”

(๒๖/๓๖)

“ในความหมายที่แท้จริง วินัยหมายถึงระบบ
แบบแผนการจัดตั้งทั้งหมด ถ้าเทียบกับสังคมปัจจุบัน
การจัดวางระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมือง
การปกครอง วัฒนธรรมประเพณี อยู่ในเรื่องวินัยทั้งสิ้น

(๒๓/๒๓)

พระรัตนตรัย กับ การพัฒนามนุษย์

“มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนไปจนสูงสุดแล้ว กลายเป็นพุทธ ...เมื่อรู้ความจริงในธรรมชาติถึงที่สุดก็เป็นพุทธ ...การที่เป็นพุทธก็คือการเข้าถึงความจริง ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ความจริงคือสาระหรือแก่นแท้ของธรรมชาตินั้นเรียกว่า ธรรม ...เมื่อมนุษย์ทั้งหลายในสังคมพัฒนาตนขึ้นไปเป็นจำนวนมากแล้ว เรามีศัพท์บัญญัติเรียกชนกลุ่มนี้ว่า สังฆะสังฆะคือสังคม ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่พัฒนาตนเป็นพุทธแล้ว ... รวมสามอย่างนี้เป็นคุณค่าสูงสุดสำหรับมนุษย์”

(๒๓/๑๖-๑๙)

จะต้องระลึกอยู่เสมอว่า เราจะต้องพัฒนาศักยภาพของตนตามแนวทางที่จะเป็นพุทธ จะต้องเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และปฏิบัติตามความจริงคือธรรมนั้น และจะต้องพัฒนาสังคมให้ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นพุทธเพื่อรวมกันเข้าเป็นสังฆะ นี่เป็นหลักนำทางชีวิตและสังคม ...เป็นแม่บทใหญ่ของระบบความคิดที่เรียกว่า พุทธธรรม”

(๒๓/๑๙)

อริยสัจสี่ กับ การพัฒนามนุษย์

“การพัฒนาดนนั้นเป็นการพัฒนาความสามารถ ในการแก้ปัญหาในการดับทุกข์ ในการบรรลุถึงอิสรภาพ ...หลักอริยสัจสี่เป็นวิธีการแห่งปัญญาในระบบการแก้ปัญหาตามเหตุผลอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งเป็นหัวข้อง่าย ๆ แต่เป็นเรื่องใหญ่ ครอบคลุม พระพุทธศาสนาทั้งหมด ...ทุกข์ ได้แก่ ปัญหา หรือสิ่ง บีบคั้นจำกัด ขัดข้อง สมุทัย สาเหตุของปัญหา นิโรธ หลักการและจุดหมายของการแก้ปัญหา มรรค วิธีการปฏิบัติของมนุษย์ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้สำเร็จ”

(๒๓/๒๔-๒๖)

“ปัญหาของมนุษย์แก้ไขได้ด้วยการกระทำของ มนุษย์เอง ด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจดลบันดาลจากภายนอก นี่เป็น แนวทางของอริยสัจ และเป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหา ชีวิตนี้เอง เกี่ยวกับการดำรงอยู่แห่งชีวิตของเราเอง เป็นเรื่องใกล้ตัวที่สุด เป็นเรื่องของคนและทุก ชีวิต ไม่ใช่เรื่องที่ใครจะสนใจก็ได้ ไม่สนใจก็ได้”

(๒๓/๒๘)

“ชีวิตนี้มีปัญหา คือชีวิตมีสิ่งบีบคั้นจำกัดขัดข้อง
ที่จะต้องแก้ไข ...มนุษย์ต้องการฝึกฝนพัฒนาความ
สามารถในการแก้ปัญหา และการศึกษาก็เป็นเครื่องช่วย
ฝึกฝนพัฒนาคนให้มีความสามารถในการแก้ปัญหาหรือ
เป็นผู้พร้อมที่จะแก้ปัญหาได้อย่างสำเร็จผล ...ถ้าชีวิต
ไม่มีปัญหา ไม่มีทุกข์ ก็ไม่จำเป็นต้องมีการศึกษา”

(๙/๙-๑๑)

“อริยสัจนี้เป็นหลักแม่บทในการแก้ปัญหาและ
พัฒนาตนในการสร้างอิสรภาพของมนุษย์ เรียกว่าเป็น
วิธีแห่งปัญญาในการแก้ปัญหาหรือการแก้ปัญหตาม
ระบบวิธีของเหตุและผล ข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักอริยสัจ
คือเป็นหลักที่ต้องใช้ปัญญาโดยมีเป้าหมายเพื่อบรรลุ
อิสรภาพซึ่งเป็นภาวะที่หลุดพ้นปลดปล่อยปัญหา”

(๒๓/๒๖)

“อริยสัจนี้เป็นหลักการแก้ปัญหตามเหตุผล ถ้า
เรียงลำดับตามหลักการของเหตุผล ท่านเรียงผลก่อน
เหตุเป็นคู่ๆ คือ ...ข้อหนึ่ง ทุกข์เป็นผล ข้อสองสมุทัย
เป็นเหตุ อีกคู่หนึ่งนิโรธคือจุดหมายที่ต้องการ ก็เป็นผล

ส่วนมรรคเป็นวิธีปฏิบัติให้สำเร็จผล ก็เป็นเหตุ ...การ
เรียงผลก่อนเหตุตามวิธีของอริยสัจนี้เป็นหลักการแก้
ปัญหาในทางปฏิบัติอย่างแท้จริงและใช้ได้ผลจริงในการ
สอนก็ตามการปฏิบัติตาม จะให้ได้ผลจริงต้องเรียงเช่น
นี้”

(๒๓/๒๖)

การศึกษาเพื่อสันติภาพ

“สันติภาพก็คือภาวะแห่งสันติ ...สันติแปลว่า ความสงบ สันติหรือความสงบนี้เป็นชื่อหนึ่งของพระนิพพาน”

(๒๔/๕)

“ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น เรียกกันว่า *สิกขา* สิกขาก็แปลว่า การศึกษานั้นเองในเมื่อข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเป็นสิกขา ดังที่เราเรียกว่า *ไตรสิกขา* พระพุทธศาสนาก็เป็นการศึกษา ... ตัวพระพุทธศาสนา คือไตรสิกขาซึ่งเป็นการศึกษานั้นก็เพื่อบรรลุสันติ คือพระนิพพาน เพราะฉะนั้น คำว่าการศึกษาเพื่อสันติภาพที่เขาเอาไปตั้งเป็นชื่อรางวัลนั้น ความจริงก็เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนานั้นเอง”

(๒๔/๕-๖)

“คนที่พัฒนาถูกต้อง มีการศึกษาถูกต้องเท่านั้น จึงจะเป็นอิสระ ไม่ต้องขึ้นกับอามิส สามารถมีความสุขด้วยตนเอง จนกระทั่งเป็นภาวะประจำจิตใจ มีความสุข

สมบูรณ จึงไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีก เพราะฉะนั้น
ชีวิตของเขาจึงไม่มีปัญหาแก่ใครทั้งแก่ตัวเองและแก่
ผู้อื่น และพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ชาวโลก ...
เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็มีแต่จะเกิดสันติ ตัวเองก็สันติภายใน
แล้วก็สร้างสันติให้เกิดขึ้นในโลก นี่คือการศึกษที่ถูกต้อง
ต้อง อย่างนี้เป็นทั้งการศึกษาสันติ และเป็นการศึกษา
เพื่อสันติ ด้วย”

(๒๔/๕๑)

การศึกษาที่สมบูรณ์

“ในจริยศาสตร์ตะวันตก มีความเห็นเกี่ยวกับสิ่งดีงามสูงสุด คือ ภาวะสมบูรณ์ที่เรียกว่า the highest good นั้น แยกออกเป็น ๓ พวก และแต่ละพวกก็ยึดถือคนละอย่าง พวกหนึ่งว่าสิ่งดีงามสูงสุดคือความสุข อีกพวกหนึ่งว่า *คุณธรรมหรือหน้าที่* อีกพวกหนึ่งว่า *การพัฒนาเต็มบริบูรณ์แห่งศักยภาพ* แต่ในพระพุทธศาสนา ท่านชี้ให้เห็นว่า ทั้งสามอย่างนี้ในที่สุดก็ต้องมีพร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้ามันยังไม่มาบรรจบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแท้จริง เวลานั้นตรานั่นเราถือว่าการรู้สัจธรรมยังไม่สมบูรณ์การปฏิบัติตามจริยธรรมยังไม่สมบูรณ์ และชีวิตของมนุษย์ก็ยังไม่สมบูรณ์”

(๙/๓๒๔-๓๒๕)

“*สัจธรรมที่สมบูรณ์* หมายถึงสัจธรรมซึ่งสมบูรณ์อยู่ในตัวของมันเองอยู่แล้ว มาปรากฏแก้ปัญหาของมนุษย์ที่รู้แจ้งธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ *จริยธรรมที่สมบูรณ์* คือความดีงามในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติต่อสังคมและธรรมชาติอย่างถูกต้อง ซึ่งมนุษย์พัฒนาขึ้น

มาในการพยายามเข้าถึงสัจธรรม และเกิดมีพร้งพร้อม กลายเป็นการดำเนินและปฏิบัติได้ ถูกต้องสมบูรณ์ขึ้นมาเมื่อมนุษย์เข้าถึงสัจธรรมนั้น และชีวิตที่สมบูรณ์ได้แก่การที่มนุษย์ผู้มีปัญญา รู้แจ้งความจริงโดยสมบูรณ์ และมีความดีงามในการดำเนินชีวิต และปฏิบัติได้ถูกต้องสอดคล้องกับสัจธรรมแล้วนั้น เข้าถึงภาวะไร้ปัญหาปลอดพ้นจากความทุกข์ เป็นอิสระโดยสมบูรณ์”

(๙/๓๒๕)

“ปัญญาที่สมบูรณ์ ความดีงามที่สมบูรณ์ และอิสรภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลแห่งการพัฒนา ศักยภาพของมนุษย์อย่างสมบูรณ์หรือการศึกษาที่สมบูรณ์นั่นเอง เพราะฉะนั้น บุคคลที่ถือว่าสูงสุดในอุดมคติของพระพุทธศาสนาจึงมีคุณสมบัติสามประการนี้ ดังที่เราจะเห็นว่าพระพุทธเจ้ามีพระคุณสามประการคือ

๑. ปัญญาคุณ ปัญญาที่รู้สัจธรรม ...
๒. กรุณาคุณ มีความดีงาม ทั้งคุณธรรมและจริยธรรมสมบูรณ์...
๓. วิสุทธิคุณ ซึ่งท่านมักเรียกว่าวิมุตติ ได้แก่

ความเป็นอิสระของจิตใจ... เป็นความสุข
สมบูรณ์หรือภาวะไร้ทุกข์...”

(๙/๓๒๕-๓๒๖)

“คนที่เรียกว่ามีการศึกษานั้น จะต้องได้รับการ
ตรวจสอบดูเสมอว่า ได้พัฒนาไปโดยมีองค์ประกอบ ๓
อย่างนี้เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ หรือไม่”

(๑๖/๖๔)

ความดี – ความชั่ว

“เดี๋ยวนี้รู้สึกที่เรามาเน้นมาห่วงกันมากในเรื่องที่ว่าทำดีได้ดี ทำดีไม่ได้ดี ไม่ค่อยเน้นกันในเรื่องของความมั่นคงทนทานในการทำดี ...ผลดีที่ว่าทำดีได้ดี หรือไม่ดีนี้ ผลดีมีสองอย่าง คือผลดีตามธรรมชาติ ตามกฎธรรมชาติของมัน กับผลดีในทางสังคม

ผลดีทางสังคม เป็นผลดีที่สังคมบัญญัติ สิ่งที่สังคมบัญญัติขึ้นนี้ไม่แน่นอน ต้องขึ้นอยู่กับสภาพสังคมส่วนใหญ่และความนิยมตามกาลเวลาถ้าสมัยไหนสังคมเสื่อม มีคนไม่ดีมาก คนที่ไหนเขาจะมาช่วยเหลือหรือมาเอาใจใส่เชิดชูยกย่องตอบแทนคนดี ในสมัยที่สังคมเสื่อมถอย คนไม่ดีมีในสังคมมาก คนดีก็ย่อมอับเฉา...

ผลดีที่แท้ตามธรรมชาติก็คือตัวธรรมตัวกุศล ได้แก่ ความดีงามของชีวิต ของสังคม การบรรลุนิพพานหรือความสุข ความหลุดพ้นหรือโพธิญาณ การที่จะมองเห็นและดำรงอยู่เพื่อผลดีในขั้นนี้ได้จะต้องมีความเข้มแข็งทางจริยธรรม ...โลกต้องการคนดี มิใช่เพื่อให้มารับรางวัล แต่เพื่อมาช่วยทำชีวิตและสังคมให้มันดี”

“การทำหน้าที่ที่สมบูรณ์และปลอดภัยสิ้นเชิง ก็คือการกระทำด้วยปัญญาบริสุทธิ์ รู้ตามความเป็นจริง และเหตุผลว่าสิ่งนั้นดีงามเป็นประโยชน์ควรทำ และกระทำด้วยจิตใจที่หลุดพ้นเป็นอิสระซึ่งมีความเบิกบาน ผ่องใสในเวลาที่ทำ”

(๙/๙๗)

“การมีอุดมคตินั้นเป็นสิ่งที่ดีและไม่ใช่ว่าสิ่งที่ทำได้ง่าย ๆ ต้องอาศัยความเข้มแข็งมั่นคงและความไม่ฝืดอย่างแรงกล้า และปัญหาความเสื่อมโทรมต่างๆ ของสังคมปัจจุบันนี้ จะแก้ไขได้ไม่ใช่ง่าย ๆ ต้องอาศัยคนมีอุดมคติทำการกันอย่างแน่วแน่แข็งขัน จึงจะแก้ไขได้ ... คนมีอุดมคติจึงนับว่าเป็นคนดีมาก ควรเชิดชูยกย่องสรรเสริญ แต่กระนั้นก็อย่าประมาท คนดีมีอุดมคติก็ทำให้เสียได้

“ทางเสียของคนดีมีอุดมคติก็คือการถืออุดมคติได้ไว้ ยึดมั่นถือมั่นอย่างรุนแรง โลดแล่นไปด้วยอุดมคติ อุดมการณ์อย่างไม่ลืมหูลืมตา จนอุดมคติหรืออุดมการณ์นั้นกลายเป็นเครื่องจำกัดตัวให้แคบ เป็นเครื่องกีดกันปิดบังปัญญาของตนเอง....

คนมีอุดมคติจะต้องมีศีล คือมีศีลธรรม ประพฤติ
ตนตามหลักจริยธรรมและที่สำคัญที่สุดก็คือ คนมี
อุดมคติจะต้องใช้ปัญญากำกับอุดมคติหรืออุดมการณ์
ของตนอยู่เสมอ”

(๑/๘๘-๘๙)

การศึกษา กับ การเปลี่ยนแปลง

“การศึกษามีความมุ่งหมายประการหนึ่ง คือไม่ให้คนเป็นทาสของความเปลี่ยนแปลง แต่ให้เป็นผู้สามารถนำการเปลี่ยนแปลงได้ คือให้เป็นอิสระอยู่เหนือการถูกกระทบกระเทือนชักพาโดยความเปลี่ยนแปลง และกลับนำความรู้เท่าทันต่อเหตุปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงนั้นมาชี้แนะ จัดสรรความเปลี่ยนแปลง ให้เป็นไปในทางที่เป็นผลดีแก่ตนได้”

(๒๑/๔๘)

“ความทันสมัยและนำสมัยที่แท้ จะต้องประกอบด้วยปัญญาเพราะทันนั้นก็คือความรู้ทัน และนำก็คือเป็นต้นคิด เป็นผู้ริเริ่ม เป็นผู้นำทางการเปลี่ยนแปลง ...ประกอบด้วยความรู้ เป็นการรู้ทันหรือรู้เท่าทัน หยั่งเห็นลงไปถึงเหตุปัจจัยของเรื่องนั้นๆ คุณและโทษของสิ่งหรือการกระทำนั้น ...ดำเนินการนำการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปด้วยปัญญาที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ดั่งามเป็นผลดีแก่ชีวิตและสังคม เรียกได้ว่า เป็นนายของยุคสมัยและเป็นนายของเหตุการณ์”

(๒๑/๕๑-๕๓)

การศึกษา กับ เทคโนโลยี

“การศึกษาจะต้องช่วยให้คนเจริญเท่าทันยุคสมัย ในความหมายว่าอย่างน้อยจะต้องตื่นตัวรู้เท่าทันต่อความเป็นไปและปัญหาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต และความเสื่อมความเจริญของสังคม ...การศึกษาจะต้องเน้นบทบาททำให้คนรู้จักปฏิบัติต่อเทคโนโลยี และข่าวสารข้อมูลอย่างถูกต้องด้วยการพัฒนาคน เพื่อให้เทคโนโลยีเป็นคุณ”

(๑๗/๙๑-๙๒)

“เทคโนโลยี ไม่ว่าจะเจริญก้าวหน้าเท่าใด ก็เป็นเพียงส่วนเสริมหรือตัวการพิเศษในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยที่มันเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพมากขึ้นในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เป็นปัจจัยข้างฝ่ายมนุษย์ ที่เกิดเพิ่มเข้ามาในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น เพื่อสนองความประสงค์ของมนุษย์เอง”

(๑๗/๗๐)

“เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์
ของมนุษย์ และเทคโนโลยีก็ได้เข้ามาสัมพันธ์กับระบบ
การดำรงอยู่ของมนุษย์ ... เป็นสภาพแวดล้อมอย่างใหม่
ขึ้นมา เป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น สภาพแวดล้อม
ที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ บางทีก็ไปรุกรานหรือขัดแย้งกับ
สังคมและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเดิม... ทำให้
เสียดุลยภาพ ทำให้เสียดุลในระบบของมนุษย์ธรรมชาติ
สังคม แล้วก็ขัดขวางความสัมพันธ์ที่ดี ที่เกื้อกูลกัน
ระหว่างองค์ประกอบทั้งสามอย่างนั้น ... มนุษย์จะต้อง
แก้ปัญหานี้ โดยพัฒนาเทคโนโลยีในลักษณะที่จะ
ทำให้เกิดการประสานและเกื้อกูลกันภายในระบบความ
สัมพันธ์ขององค์ประกอบสามอย่างแห่งการดำรงอยู่
ของมนุษย์นั้น และใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น”

(๒๒/๔๓-๕๐)

“แม้ว่ามนุษย์จะพัฒนาเทคโนโลยีเจริญไปมาก
เท่าไรก็ตาม สิ่งที่จะต้องเจริญคู่กันไปก็คือการที่จะต้อง
พัฒนามนุษย์ ต้องพัฒนาคน การพัฒนาคนนั้น ไม่ใช่
พัฒนาเฉพาะในด้านความรู้และความชำนาญทางด้าน

เทคนิค ... หรือในเรื่องวิทยาการต่าง ๆ เท่านั้น แต่หมายถึงการพัฒนาคุณภาพในด้านชีวิตจิตใจ พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะในการที่จะใช้เทคโนโลยีที่ซับซ้อนมากขึ้นก็ยิ่งต้องการความมีสติรอบคอบ ความละเอียดถี่ถ้วน ความไม่ประมาทมากขึ้น”

(๑๕/๙๗-๙๘)

“เทคโนโลยีที่สร้างและใช้อย่างถูกต้อง ก็คือเทคโนโลยีที่จะมาช่วยให้มนุษย์มีโอกาสในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาศักยภาพของตนในการที่จะเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา มีคุณธรรม และความสุขเป็นที่บรรจบประสานกัน เมื่อทั้งสามสิ่งนี้ประสานกัน สมดุล และสมบูรณ์ได้ อันนี้ก็คือจุดบรรจบของพุทธธรรมกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี”

(๑๗/๑๐๑)

“ในสังคมปัจจุบันที่มีความวุ่นวายมากนี้ คนเริ่มมีความรู้สึกตัวกันถึงความที่เทคโนโลยีและความเจริญสมัยใหม่ต่าง ๆ นี้มันไม่สามารถให้ความหมายที่แท้จริงแก่ชีวิตได้ มันไม่สามารถนำมนุษย์ไปสู่ความสุขที่แท้

จริงได้ ...เราต้องมาทบทวนพิจารณาความหมายของ
วิทยาการและอุปกรณ์ต่าง ๆ ของความเจริญ”

(๑/๖๐-๖๑)

“โลกนี้ก็ประสบปัญหา มีความทุกข์มากมาย
เหลือเกิน จนกระทั่งบางที่ก็รู้สึกกันว่าความเจริญ
สมัยใหม่ถึงความมืดตันแล้ว และสิ่งหนึ่งที่เป็นสาเหตุ
ก็คือความมั่งงายในวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้ทำให้เกิดโทษ
แก่โลกนี้ มามากพอสมควร ...ความจริงวิทยาศาสตร์
ไม่ใช่เรื่องของความมั่งงาย ...แต่คนสามารถมั่งงายใน
วิทยาศาสตร์ได้และเป็นกันไม่น้อยเสียด้วย”

(๑/๖๒)

การศึกษา กับ เศรษฐศาสตร์

“ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีความหมายอย่างแท้จริง เศรษฐศาสตร์จะต้องมีส่วนในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ในการทำให้มนุษย์มีความสามารถในการดำรงชีวิตที่ดียิ่งขึ้น มีความสุขสมบูรณ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย มิฉะนั้น เศรษฐศาสตร์จะมีไว้เพื่ออะไรผลที่ต้องการในทาง เศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็นมรรคาคือเป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาตนของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ยิ่งขึ้น เพื่อให้เขาบริโภคอาหารแล้วไม่ใช่อิมเฉยๆ ...แต่ให้เขาอิมเพื่อให้เขามีกำลังกาย มีกำลังความคิด จะได้ฟังได้พิจารณาเรื่องที่เจริญปัญญาต่อไป ...พระพุทธเจ้าให้คนจัดหาอาหารให้คนเข็ญใจรับประทาน รับประทานเสร็จแล้ว ไม่ใช่จบแค่นั้น แต่เพื่อให้เขาได้ฟังธรรมต่อไป”

(๒๒/๔๓-๔๔)

“ผลได้ที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์นี้ ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเองเป็น means คือมรรคา ส่วน end คือจุดหมายของมัน ก็คือการพัฒนาคุณภาพชีวิต

และการพัฒนามนุษย์ ...กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลของมันเป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม และการพัฒนาตน พัฒนาสังคมของมนุษย์”

(๒๒/๕๐)

“การสร้างความพร้อมในทางเศรษฐกิจก็เป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องทำแต่เราจะต้องให้ความสำคัญก้าวหน้าพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุดหมายให้เป็นไปเพื่อจุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิตซึ่งทำให้มนุษย์พร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพ สร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม ...สิ่งสำคัญที่เศรษฐศาสตร์จะต้องทำก็คือการหาจุดสัมพันธ์ของตนกับวิชาการแขนงอื่น ๆ ว่าจะร่วมมือกับเขาที่จุดไหนในวิชาการนั้น ๆ จะส่งต่อรับช่วงกันอย่างไร เช่น ในเรื่องการศึกษาเศรษฐศาสตร์จะสัมพันธ์หรือร่วมมือกับการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ที่จุดไหน”

(๒๒/๕๑-๕๒)

การศึกษา กับ ประชาธิปไตย

“ลักษณะสำคัญ ๒ อย่างของสังคมประชาธิปไตย คือวิถีชีวิตแห่งความพอดี ที่เป็นสายกลาง ซึ่งองค์ประกอบและปฏิบัติการทั้งหลาย ได้สัดส่วนสมดุลกัน ...อีกอย่างหนึ่งคือการยอมรับศักยภาพของมนุษย์ ว่าบุคคลแต่ละคนมีความสามารถที่พัฒนาได้ศักยภาพนั้นจะต้องได้รับการพัฒนา คือต้องมีการศึกษา เพื่อให้บุคคลมีสติปัญญา สามารถคิดวินิจฉัย เลือกตัดสินใจ และใช้เสรีภาพเป็นต้น ได้อย่างถูกต้องพอดี....

การจะมีประชาธิปไตยที่ดีนั้น ไม่ใช่เพียงแค่เอาอย่างรูปแบบเขามาใช้ตามไปเท่านั้นก็สำเร็จ แต่มีสิ่งที่จะต้องเพียรพยายามทำด้วยความตั้งใจจริงเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องมีการแสวงหาปัญญา และใช้ปัญญาอย่างจริงจัง โดยให้บุคคลมีเสรีภาพที่จะพัฒนาศักยภาพของตน และให้ศักยภาพนั้นอำนวยผลดีในการที่จะใช้เสรีภาพในการที่จะเกื้อกูลต่อชีวิตและสังคม ทำให้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยเป็นไปอย่างสมดุล โดยเป็นเสรีภาพของคนที่ปกครองตนเองได้”

“สังคมประชาธิปไตย จะต้องมีการผูกพันคนให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน... การร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้นมีลักษณะการแสดงออกต่างๆ ซึ่งเน้นความมีเมตตาปรารถนาดี หวังประโยชน์สุขต่อกัน อันจะโยงไปหาหลักการพื้นฐาน คือการที่คนเราจะต้องใช้ปัญญา....เป็นสังคมแห่ง*สามัคคีเอกภาพ* ที่คนมีเมตตาหรือไม่ตรีต่อกันเป็นพื้นฐานรองรับความเป็นอยู่และการแสดงออกเสรีที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน”

(๑๐/๙๖-๙๘)

“ประชาธิปไตยจะไม่มีทางเป็นประชาธิปไตยที่ดี ถ้าหากไม่ถึงธรรมาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยที่เป็นอิตตาธิปไตยนั้นไม่ดีไปกว่าราชาธิปไตยที่เป็นอิตตาธิปไตย คือนำไปสู่ความพินาศเช่นเดียวกัน...จะเป็นธรรมาธิปไตยก็ต้องเริ่มตั้งแต่รู้ว่าอะไรเป็นธรรม ความรู้เกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัญญา จะให้มีปัญญาก็ต้องมีการศึกษ ฉะนั้นจะต้องเริ่มตั้งแต่ให้การศึกษา”

(๕/๕๓)

“การศึกษาที่พรั่งพร้อม ที่จะให้เกิดประชาธิปไตย ก็ต้องมี ๓ องค์... คือมีทั้งศีล มีทั้งสมาธิ มีทั้งปัญญา... การศึกษาที่ขาดศีล ขาดระเบียบวินัย ขาดสมาธิ ขาดการ สร้างจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคง จึงไม่อาจจะเป็นพื้นฐานที่ดี ของการสร้างประชาธิปไตยได้”

(๕/๕๖)

การศึกษา กับ ภารกิจทางวัฒนธรรม

“ในแง่วัฒนธรรมนี้ เรามีภารกิจที่จะต้องทำอย่างน้อย ๓ ประการ....

ประการที่ ๑ เรายังมีภารกิจมากที่จะทำให้คนไทยภูมิใจในวัฒนธรรมไทย ภูมิใจในความเป็นไทย เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่เดิม

ประการที่ ๒ ซึ่งสืบเนื่องต่อจากประการที่ ๑ นั้น คือการเชื่อมประสานระหว่างวัฒนธรรมไทย ที่มีมาข้างในกับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาจากภายนอก โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ว่าเราจะทำอย่างไรให้วัฒนธรรมทั้งสองสายนั้นประสานสอดคล้อง...ให้ได้ ประโยชน์ที่ควรจะได้ ให้มันกลายเป็นความเจริญงอกงามของสังคมอย่างแท้จริง

ประการที่ ๓ คือการที่จะสืบต่อเก่ากับใหม่
ทำให้เก่ากับใหม่มาสืบทอด
ต่อกัน จนเป็นกระแสธารอัน
เดียวกัน... เพื่อความเจริญ
งอกงามของสังคมไทยสืบต่อไป

ทั้งหมดนี้ จะสำเร็จได้ต้องอาศัยเหตุปัจจัยที่สำคัญ
คือการพัฒนาสติปัญญา...”

(๘/๑๖๕-๑๖๗)

การศึกษา กับ การเผชิญหน้าทางวัฒนธรรม

“เมื่อเราสัมผัสกับวัฒนธรรมภายนอก ไม่เฉพาะ วัฒนธรรมตะวันตกจะเป็นวัฒนธรรมใดก็ตาม เราจะ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาว่า ทำอย่างไรจะเอามันมาใช้ ประโยชน์ได้ คือการที่ต้องรู้จักเลือกเอาส่วนที่ดี มองจับ เอาคุณค่า ที่เป็นประโยชน์ โดยแยกแยะวิเคราะห์และ ที่สำคัญ เมื่อใช้ปัญญารู้จักเลือกแล้ว ก็ต้องรู้จักดูแล้วย ใ้กลายเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา แล้ววัฒนธรรมของ เราก็คงอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น...สังคมใด ๆ ก็ตาม ที่จะมี การเจริญวัฒนาต้องรู้จักเลือกรับจากภายนอก ไม่ใช่มัว ยืนตัวปิดตายอยู่ ถ้าเป็นสังคมที่ปิดตายก็จะมีวัฒนธรรม ที่นิ่งตายเช่นเดียวกัน”

(๒๙/๓๖-๓๘)

“ถ้าเรารับวัฒนธรรมอื่นในลักษณะที่เรียกว่า เป็นการเลียนแบบ ก็จะเป็นการถูกครอบงำ...แทนที่จะ เลียน ก็เปลี่ยนเป็นเรียน...เมื่อเราเรียนก็คือการที่เรา สามารถถือเอาประโยชน์จากของเขาได้ และเอาใช้ให้ เป็นประโยชน์เข้ามาเสริมเนื้อตัวของเรา”

(๒๙/๓๘-๓๙)

“การที่เราจะสามารถสืบสานวัฒนธรรมได้ จะต้องมีความรู้หลายอย่างเช่น รู้สภาพสังคมไทย รู้ปัญหาสังคมไทย รู้ความต้องการของสังคมไทย รู้ปัญหาความเสื่อมความเจริญของสังคมโลกทั้งหมด รู้เท่าทันความเป็นไปของอารยธรรม และต้องรู้จักโยงปัจจุบัน อดีตอนาคต เข้าด้วยกัน....

การศึกษาของเราจะต้องทันทางปัญญาประเทศที่ยอดเยี่ยมที่สุดที่พัฒนาสูงสุด มีความคิดอะไร มีความรู้ความเข้าใจอะไรใหม่ๆ เราต้องจับทัน... จะต้องจับจุดคอยดูว่าคนชั้นนำเองเขาคิดอะไร วงการชั้นนำทางปัญญาของเขาขณะนี้ก้าวไปถึงไหน เราต้องเข้าถึงจุดนั้นและจับให้ได้ทันที มิฉะนั้นจะไม่สามารถนำสังคมของเราไปได้ ในทางที่จะทำให้วัฒนธรรมของเรานี้ เป็นวัฒนธรรมที่ก้าวหน้า

ประการต่อไปก็คือ การสร้างความมั่นใจในตัวเองที่ว่าเรามีอะไรดีที่จะให้แก่ผู้อื่นได้...เมื่อเรามีอะไรจะให้แก่เขาได้ ความเป็นผู้นำก็จะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จะต้องปลูกจิตสำนึกในความเป็นผู้นำ”

(๒๙/๖๗-๖๘)

การศึกษา กับ การเชื่อมโยง อดีต ปัจจุบัน อนาคต

“อดีตเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นรากฐานที่สืบต่อถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน...การโยงอดีตเข้ามา ให้เห็นถึงรากฐานที่มาของปัจจุบันและการที่นำสาระจากอดีตนั้นมาใช้ให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ปัจจุบัน...คือการวางรากฐานสำหรับการพัฒนาต่อไปในอนาคต

อนาคตเป็นส่วนที่เรามุ่งหมาย แต่ถ้าเราต้องการทำอนาคตให้ดี เราก็ต้องโยงมาหาปัจจุบัน และย้อนกลับไปหาอดีตได้ ทั้ง ๓ ส่วนนี้ คือ *อดีต ปัจจุบัน และอนาคต* จะต้องมาประสานสอดคล้องเกื้อกูลกันได้ จึงจะเป็นการสำเร็จในการพัฒนาประเทศชาติและสังคม”

(๘/๑๗๙/๘๐)

“การศึกษาและการพัฒนาที่ถูกต้อง น่าจะวัดด้วยการที่มนุษย์มีความสามารถมากขึ้น ในการที่ทำให้อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โยงประสานเกื้อกูลกัน และทำให้บุคคล สังคม และธรรมชาติ เจริญไปด้วยกันได้”

(๘/๑๘๓)

ความสำคัญของครูอาจารย์

“เราจะต้องมีการยกฐานะของครูทั้งในด้านคุณธรรม ความรู้ วิชาการ และยกฐานะในทางเศรษฐกิจและสังคมไปด้วย ปัจจุบันนี้ ฐานะของครูนั้นทรุดหมดเลย...เมื่อมองเห็นความสำคัญของการศึกษา ก็ต้องมองเห็นความสำคัญของครู...การส่งเสริมคุณภาพครูนี้พึงถือเป็นเป้าหมายอันสำคัญของรัฐ หัวหน้ารัฐบาลควรเอาใจใส่ในเรื่องนี้ให้เต็มที่ ครูควรได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลชั้นนำของสังคม... เราจะต้องหันกลับมาทำให้ครูเป็นอาชีพอันดับหนึ่ง เพราะเป็นคนที่สอนคนในอาชีพอื่นทุกอาชีพ เป็นครูเขาแต่กลับมามีสภาพที่ด้อย...เมื่อปล่อยปละละเลยกัน แม้แต่ในเรื่องที่รู้จักอยู่อย่างเต็มอกเต็มที แล้วสังคมนี้มันจะก้าวหน้าไปได้อย่างไร”

(๓/๒๐๓)

“คำว่า “นักศึกษา” นั้นแสดงความหมายอยู่ในตัวว่าเป็นผู้ไปศึกษา ค้นคว้า แสวงปัญญา และฝึกหัดการใช้ปัญญาอย่างเอาจริงเอาจัง...ภารกิจที่สำคัญอย่างยิ่งของนักศึกษาในปัจจุบันก็คือ การที่จะแสวงปัญญา และ

ฝึกหัดการใช้ปัญญา...

ครูอาจารย์ทำหน้าที่หลายอย่าง...อย่างหนึ่งเราเรียกว่าเป็นศิลปินทลายหรือศิลปินทลาย... แปลว่าผู้ถ่ายทอดหรือให้ศิลปวิทยา.... หน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือความเป็นกัลยาณมิตร.... คือการแนะนำชี้ช่องทางในการแสวงปัญญาให้ศิษย์รู้จักใช้ปัญญา และฝึกอบรมในการใช้ปัญญานั้นเอง”

(๗/๑๑๑-๑๑๒)

การศึกษา กับ การสร้างผู้นำรุ่นใหม่

“การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่จะสร้างคนชั้นนำ หรือ ปัญญาชนชั้นนำ การศึกษาของเราไม่ควรเป็นการศึกษาที่ผลิตคนรุ่นใหม่ให้เป็นผู้ทำได้จริง คือเป็นคนที่ยึดหลักสังคมไทย เป็นคนที่พูดกับชาวบ้านรู้เรื่องอยู่กับชาวบ้านได้ เป็นคนที่ชาวบ้านเชื่อถือและนับถือจนนำชาวบ้านได้ ไม่ใช่เป็นการศึกษาที่แยกคนรุ่นใหม่ออกจากสังคมไทย ทำให้คนไทยกับคนไทยรู้สึกแปลกหน้ากัน แต่ต้องเป็นการศึกษาที่ทำให้คนไทยเข้าใจกัน และรู้เท่าทันคนนอก ไม่ใช่สร้างคนไทยที่ฝากใจกับคนนอก ... การศึกษาเท่าที่เป็นมาได้มีส่วนแยกคนไทยออกจากสังคมไทยไม่น้อย เราจึงจะต้องพยายามสร้างคนไทยชั้นนำรุ่นใหม่ที่เป็นคนของสังคมไทยเองให้มานำชุมชนไทย”

(๑/๘๓-๘๔)

“เวลานี้คนไทย รวมทั้งเด็กและเยาวชน จะต้องเป็นคนที่มีมองให้กว้าง คิดให้ไกล ใฝ่ให้สูง

มองให้กว้าง คือ ไม่มองแคบๆ อยู่แค่สังคมของตนเอง คิดให้ไกล คือคิดยาวออกไปทั้งอดีต ปัจจุบัน

อนาคต ไม่ใช่คิดสั้น ๆ อยู่แค่ปัญหาเฉพาะหน้า และ
ใฝ่ใฝ่สูง คือใฝ่อย่างพระโพธิสัตว์...มุ่งหมายปรารถนา
จะเข้าถึงสัจธรรมความจริงที่สูงที่สุด และปรารถนา
อย่างแรงกล้าที่จะบำเพ็ญความดีงาม สร้างสรรค์ชีวิต
และสังคมให้เข้าถึงประโยชน์สุขอย่างสูงสุด”

(๒๙/๖๘-๖๙)

“ตามหลักพระพุทธศาสนา ชาวพุทธจะต้อง มอง
กว้าง คิดไกล ใฝ่สูง ...มองกว้างอย่างไร ไม่ให้มองอยู่
แค่ตัวเอง ไม่ให้มองแค่สังคมของเรา แต่ให้มองทั้งโลก
ให้มีปัญญามองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย
ในสรรพสิ่งในธรรมชาติทั้งหมด ...คิดไกลไปข้างหน้า
จนกว่าจะถึงจุดหมายสูงสุดให้มีชีวิตอยู่กับปัจจัย โดยมี
ปัญญาสืบค้นหยั่งรู้เหตุปัจจัยยาวไกล ไปในอดีต และมึ
ความไม่ประมาทที่จะป้องกันความเสื่อมและสร้างสรรค์
เหตุปัจจัยให้พร้อมที่จะนำไปสู่ความเจริญอกงามใน
อนาคต ...ใฝ่สูงก็คือ ใฝ่ธรรม มุ่งแสวงหาความรู้ให้
เข้าถึงความจริงแท้ ปรารถนาจะสร้างสรรค์ความดีงาม
บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สังคม ให้ชีวิตและสังคมบรรลุ
ความดีงาม ประเสริฐเลิศด้วยธรรม...”

(๓๐/๓๓-๓๕)

“ค่านิยมในการตามสังคมตะวันตกหรือตามวัฒนธรรมตะวันตกนี้ ได้ฝังลึกลงไปจิตใจของคนไทย จนกลายเป็นสภาพจิตที่ขอเรียกว่า เป็นสภาพจิตแบบ ผู้ตามและผู้รับ เวลานี้คนไทยเราไม่รู้ตัวเลย ว่าเราเป็นผู้ตามและเป็นผู้รับตลอดเวลา สภาพจิตนี้มันฝังแน่น จนติดเป็นนิสัย ...ฉะนั้น เวลานี้จึงต้องขอย้ำจุดเน้น ที่สำคัญคือต้องปลูกจิตสำนึกของคนไทยในความเป็น ผู้นำและผู้ให้ ...จิตสำนึกนี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้อง สร้างขึ้นให้ได้...”

(๓๐/๒๗-๒๙)

การพัฒนาการศึกษาที่ถูกต้อง

“การศึกษานั้นมีสองแบบคือ การศึกษาแบบตามสนองสังคมกับการศึกษาแบบนำทางสังคม การศึกษาที่แท้นั้นจะต้องเป็นการศึกษาที่นำทางสังคมไม่ใช่การศึกษาที่ตามสนองสังคม ปัจจุบันนี้การศึกษาเป็นไปในลักษณะการตามสนองสังคมมาก อย่างน้อยก็มุ่งเพียงจะทำหน้าที่ผลิตกำลังคนให้แก่ประเทศชาติ... การสนองความต้องการอย่างนี้ก็เป็นภาระด้านหนึ่งของการศึกษา แต่มันไม่ใช่เนื้อหาของการศึกษา มันเป็นส่วนนอก หรือส่วนวงนอกของการศึกษา และเป็นส่วนปลีกย่อย ...การศึกษาที่แท้ต้องเป็นตัวนำสังคม ...ถ้าสังคมเดินทางผิด การศึกษาก็ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้มันเดินทางให้ถูก”

(๒๘/๗๓-๗๔)

“ขณะนี้ถึงเวลาที่เรากำลังต้องการความเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้วและการเปลี่ยนแปลงนี้จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นรากฐานถึงขั้นความคิดจิตใจ ถึงขั้นค่านิยม ถึงขั้นภูมิปัญญา ...ขณะนี้เราต้องการเปลี่ยน

แม้กระทั่งสภาพจิตของคนไทย จากความเป็นผู้ตามและผู้รับ ให้ขึ้นมาสู่ความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ ...คนไทยเราเคยสำรวจตัวเองใหม่ว่าเรามีอะไรที่จะให้แก่ผู้อื่นบ้าง อย่างน้อยก็ให้ได้ชื่อว่าประเทศไทยเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลกการศึกษาจะต้องสร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นที่จุดยืนนี้ สภาพจิตที่เคยชินที่ฝังลึกกันมานานเป็นร้อยปี จะต้องเปลี่ยนแปลงเสียถ้ามีฉะนั้นแล้ว การศึกษาของประเทศไทยจะไม่เดินหน้า”

(๒๘/๗๔-๗๖)

“การศึกษาที่แท้ไม่ใช่เป็นเพียงการศึกษาเพื่อสนองสังคมเท่านั้น การศึกษาที่แท้จริงนั้นเป็นตัวการพัฒนาสังคม เป็นตัวแก้ไขปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาสังคม และเป็นผู้นำทางให้แก่สังคม”

(๒๓/๑๓๙)

“ปัจจุบันนี้ สิ่งที่ครอบงำสังคมก็คือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ...ยังมีอีกสิ่งหนึ่งมีมักจะถูกหลงลืมไป ...สิ่งนั้นก็คื ศาสนธรรมและวัฒนธรรม...”

การพัฒนาการศึกษาที่ถูกต้อง ก็คือจะทำอย่างไร ให้ศาสนธรรมและวัฒนธรรม ฝ่ายหนึ่งกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อีกฝ่ายหนึ่ง มาประสานสัมพันธ์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน อย่างน้อยก็ให้มาควบคุมกันได้ คือเมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญไป เราก็มีศาสนธรรมและวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องควบคุมไม่ให้ไหล ไม่ให้พลาด ไม่ให้ทำลายประโยชน์ของสังคม ไม่ให้ชีวิตของมนุษย์ผิดพลาดไป ถ้าหากสองฝ่ายนี้มาประสานเกื้อกูลกันได้ก็จะเป็นความสำเร็จในการศึกษาและการพัฒนา”

(๘/๑๙๔)

จุดเน้นของการจัดการศึกษาในอนาคต

“การศึกษาในยุคต่อไปของประเทศไทยนี้ น่าจะให้ความสนใจต่อการเปลี่ยนจิตสำนึก เพราะคงจะต้องยอมรับว่าเดี๋ยวนี้เรามีลักษณะจิตใจแบบผู้รับและผู้ตาม จนกระทั่งไม่มีหูลีมตา ฝังลึกจนกระทั่งทำไปโดยไม่รู้สีกตัวเลย ฉะนั้น จะต้องตื่นขึ้น แล้วก็เตือนกันแล้วก็พยายามฝึกฝนกันขึ้นมา พัฒนากันขึ้นมา ให้มีจิตสำนึกที่จะเป็นผู้นำและผู้ให้

(๑๙/๓๕)

“เราควรจะก้าวออกไป คือไม่ใช่เป็นสังคมที่ตามเขาหรืออย่างที่ว่ามีความรู้สึกด้อยอยู่เรื่อยไป ทำอย่างไรเราจึงจะก้าวเข้าไปอยู่ในวงของกลุ่มชนผู้นำที่จะคิดแก้ปัญหาของโลก พุดง่าย ๆ ว่า มีดีอะไรที่จะให้แก่เขาบ้าง ...ขณะนี้เราไม่ค่อยรู้สึกต่อการที่ว่าเรามีดีอะไรบ้างหรือเปล่า เพราะเราไม่เคยคิดหรือไม่เคยที่จะมอง”

(๑๙/๓๔)

“ด้วยการมาศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องพระพุทธศาสนา
นี้ เราจะมีอะไรใหม่ๆ ให้แก่วิชาการของโลก ที่ไม่เป็น
การไปทำซ้ำอยู่เฉพาะแค่ตามฝรั่ง รอรับของฝรั่งหรือ
ทำอะไรเท่าที่ฝรั่งเขาทำอยู่เท่านั้นการวิจัยพระพุทธ
ศาสนามีทางเป็นไปได้มากที่จะทำให้เราเป็นผู้นำและ
เป็นผู้ให้ ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับและผู้ตาม”

(๑๙/๘๗-๘๘)

“ขณะนี้สังคมโลก โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนา
แล้ว ได้มาถึงจุดที่ยอมรับปัญหา พวกกันแสวงหาทางออก
และน้อมตัวเข้ามาสนใจแล้ว โฉนเรามีสมบัติเหล่านี้
แล้วจะปล่อยโอกาสหรือทิ้งให้เขาไปเสีย ...ที่จริงเราอยู่
ในฐานะที่จะศึกษาได้ดีกว่าเขา ทำไมเราจะไม่นำหน้า
Maslow บ้าง? ทำไมเราจะไม่นำหน้า Fritjof Capra หรือ
Schumacher บ้าง?”

(๑๙/๘๘-๙๙)

“การที่จะแก้ปัญหการศึกษา หรือจะแก้ปัญหา
สังคมไทยได้นั้น อาตมภาพถือหลักว่า จะต้องเข้าถึงพื้น
ฐานของไทย และจะต้องไล่ให้ทันความคิดชีวิตสังคมฝรั่ง

ต้องทั้งสองอย่างจึงจะสำเร็จ...อะไรเป็นสิ่งที่เรามีให้แก่อารยธรรมของโลกบ้าง...อีกด้านหนึ่งก็คือว่าเราจะต้องฉลาดที่จะรู้จักเลือกเอาสิ่งที่ดีที่สุดของเขามาเสริมให้แก่ตน”

(๖/๖๑-๖๒)

“สิ่งที่เรียกว่าเป็นความเจริญของฝรั่งที่เป็นมาแล้วก็ดี ของญี่ปุ่นที่กำลังแซงขึ้นมาก็ดี แท้จริงแล้วก็มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย มีทั้งส่วนที่เจริญและส่วนที่เสื่อมอยู่พร้อมกัน ...คนที่มีปัญญาเป็นของตัวเอง ถ้ารู้จักดู รู้จักแยก รู้จักทำให้เป็น เมื่ออยากจะเจริญให้ดี ก็มีแต่ได้ประโยชน์จากเขา ถึงจะเจริญก็ไม่จำเป็นต้องเจริญแบบฝรั่งไม่จำเป็นต้องเจริญแบบญี่ปุ่น”

(๑๓/๑๔๔)

การปฏิรูปการศึกษา

“การปฏิรูปการศึกษานั้นเป็นเรื่องใหญ่ ... คำว่า “ปฏิรูป” เป็นคำที่น่าศึกษา ปฏิรูปนั้นมีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. ทำให้กลับเข้าสู่รูปเดิม เพราะคำว่า “ปฏิ” ก็คือกลับไปเป็นอย่างเก่า หรือกลับเข้าที่ ... “ปฏิรูป” จึงแปลว่า ปรับรูป หรือปรับให้กลับเข้าที่ คืออาจจะเกิดความเคลือบแคลงออกไป ก็ทำให้เข้าสู่รูปเดิมที่ถูกต้อง
๒. ทำให้เหมาะสม หมายความว่าปรับแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพที่เป็นอยู่ เพื่อให้ได้ผลดีตามวัตถุประสงค์

การปฏิรูปในที่นี้ (การปฏิรูปการศึกษา-ผู้รวบรวม) อาจจะมี ความหมายได้ทั้ง ๒ อย่าง คือในบางกรณีก็เป็น ความหมายแรก บางกรณีก็เป็นความหมายที่ ๒...”

(๓๑๑/๒)

“...การปฏิรูปการศึกษา คือกลับไปหาธรรมชาติ

ที่มนุษย์เป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ ...ถ้ามองในแง่นี้การปฏิรูปการศึกษาก็กลับไปเป็นการปฏิรูปที่ใช้ในความหมายแรก ...เพราะว่าเมื่อเราเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้สร้างบุคคลแห่งการเรียนรู้เราสร้างศัพท์ใหม่คิดค้นว่าไ้ แต่ก็จริงบุคคลแห่งการเรียนรู้ก็คือนักเรียนนี่แหละใช่ไหม เป็นศัพท์เก่าที่สุด นักเรียนก็คือผู้ที่เอาจริงเอาจังในการเรียน บุคคลแห่งการเรียนรู้ ก็คือนักเรียนนั่นเอง...”

(๓๑/๑๐)

“...ทางพระถือวามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก เรียกว่าเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ คือการดำเนินชีวิตของเขา โดยเฉพาะดำเนินชีวิตที่ดีงาม ไม่ใช่ได้มาเปล่าๆ เขาต้องลงทุนด้วยการเรียนรู้และฝึกหัด ก็คือการศึกษา นั่นเอง...”

(๓๑/๑๑)

“...การที่จะบอกว่าเราจะสร้างบุคคลให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ ให้องค์กรเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และให้สังคมเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ นั้น เป็นเรื่องเก่าเหลือเกิน แต่แก่นี้เป็นเก่าตามหลักการของธรรมชาติ ไม่ใช่

เก่าเพียงเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ แต่เก่าในที่นี้ก็คือ
คืนไปสู่ธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง เพราะธรรมชาติ
มนุษย์นั้นคือเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก หรือเป็นสัตว์ที่จะมีชีวิต
ที่ดำรงมาได้ด้วยการเรียนรู้...”

(๓๑/๑๓)

“...ระยะนี้ขอบพูดกันว่า จะต้องรีแอนยีเนียร์ริง
หรือ รื้อปรับระบบและกระบวนการทำงานกันใหม่ แต่
แค่นั้นไม่พอ เราบอกว่าจะต้องพัฒนาคนเพื่อเป็นฐาน
ของการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ถ้าจะให้การพัฒนายั่งยืนได้
จริง สิ่งที่จะต้องรีแอนยีเนียร์ริง ก็คือต้องรื้อปรับระบบ
และกระบวนการพัฒนาคนนั่นเองกันใหม่ทั้งหมด...”

(๓๑/๖๓)

พัฒนาคน กับ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์

“...คำว่า “ทรัพยากรมนุษย์” เกิดขึ้นเมื่อราวปี ๒๕๐๔ เป็นศัพท์ใหม่ซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่กระแสการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจกำลังแรง จนกระทั่งเรามองคนเป็นทรัพยากร คือเป็นทรัพย์สิน เป็นทุน เป็นเครื่องมือ หรือเป็นปัจจัยที่จะนำไปใช้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจตลอดจนสังคมอีกทีหนึ่ง สารระสำคัญคือมองคนเป็นทุน หรือเป็นสิ่งที่ จะจัดสรรเอาไปให้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม...”

(๓๒/๕)

“...ปัจจุบันนี้เราเปลี่ยนแนวความคิดใหม่ เราบอกว่าการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจนั้นไม่ถูกต้อง แต่ศัพท์คือคำว่า “ทรัพยากรมนุษย์” ก็ยังคิดอยู่ จนกระทั่งเวลานี้เราชักกลับสน ทั้ง ๆ ที่หันมาเป็นการพัฒนาตัวคน แต่ศัพท์ที่ใช้ก็อยู่ในสายความคิดที่เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ...แสดงว่าเรายังคิดในแนวคิดที่มุ่งเอาคนไปใช้เป็นทุนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หรือสักว่าพูดไปโดยไม่คิด หรือไม่ก็ใช้ไป ๆ ไปอย่างนั้นเอง...”

(๓๒/๕-๖)

“...เราต้องมีความชัดเจน จะต้องมีการแยกว่า จะพัฒนาคนฐานะที่เป็นมนุษย์หรือเป็นตัวตน หรือจะพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพย์ากร สองคำนี้คนละอย่าง แต่ที่ว่านี้ก็ไม่ใช้หมายความว่า จะเลิกพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพย์ากรมนุษย์ในแง่หนึ่งก็เป็นทรัพย์ากรทางสังคมและทางเศรษฐกิจ เพราะคนมีคุณภาพดีก็เอาไปใช้พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ผลดี แต่เราคงไม่หยุดแค่นั้น คือในขั้นพื้นฐาน เราต้องพัฒนาคนในฐานะที่เป็นคน เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์...”

(๓๒/๖)

“...ถ้าเราแยกอย่างนี้ได้ คือรู้ว่าพัฒนาคนในฐานะที่เป็นการพัฒนาคนมนุษย์ คือพัฒนาคนมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข มีอิสรภาพ อย่างหนึ่ง และพัฒนาคนนั้นในฐานะที่เป็นทรัพย์ากรมนุษย์ คือเป็นทุนที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อีกอย่างหนึ่ง...”

(๓๒/๖-๗)

“...วิชาศึกษาทั่วไป ทำหน้าที่ทำคนให้เป็นบัณฑิต หรือสร้างบัณฑิต มีบทบาทโดยตรงในการพัฒนาคน เพื่อให้บุคคลแต่ละคนเป็นคนที่สมบูรณ์ มีชีวิตที่ดั่งงาม ประณีต ประเสริฐ สัมกับความเป็นมนุษย์ หรืออาจจะเรียกว่าเป็นคนเต็มคน เป็นชีวิตที่มีอิสรภาพและมีความสุข

ส่วนวิชาเฉพาะและวิชาชีพ มีหน้าที่สร้างเครื่องมือและความสามารถที่จะใช้เครื่องมือนั้นให้แก่คน (ที่จะเป็นบัณฑิต) โดยพัฒนาคนขึ้นในฐานะที่เป็นทรัพยากรของสังคม เพื่อให้เขาเป็นทุน เป็นองค์ประกอบหรือเป็นปัจจัยที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ ในการร่วมสร้าง (หรือจะถูกนำไปใช้สร้าง) ความเจริญทางเศรษฐกิจ และความเจริญด้านอื่นๆ ของสังคม...”

(๓๒/๙-๑๐)

“...ในแง่จุดหมายระยะยาว การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้เป็นคนเต็มคน ผู้มีชีวิตที่สมบูรณ์ ให้เป็นบุคคลที่พัฒนาแล้ว ทั้งด้านพฤติกรรม ไม่ว่าจะ เป็นพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ (รวมทั้งธรรมชาติ) หรือพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

ทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ทั้งด้านจิตใจและด้านปัญญา
อย่างน้อยให้ได้คุณสมบัติเหล่านี้ในฉบับง่ายที่พูดได้
สั้นๆ ว่าให้เป็นคนที่เก่ง ดี และมีความสุข...”

(๓๒/๕๗)

จิตสำนึกในการศึกษา

“...การศึกษาคือชีวิตของมนุษย์ หรือชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษา มนุษย์จะต้องรับเป็นหลักการเลยว่าการศึกษาเป็นเนื้อหาแห่งชีวิตของตน ชีวิตของเราจะต้องมีการศึกษา คือต้องสร้างจิตสำนึกในการศึกษาขึ้นมา...”

(๓๓/๔๓)

“...จิตสำนึกในการศึกษา ก็คือ การที่จะระลึกอยู่เสมอและใส่ใจที่จะเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีจิตสำนึกนี้แล้ว การรับประสบการณ์ ก็จะมีท่าทีต่างไป ปฏิบัติสอดส่องและการมองอะไรต่างๆ จะต่างไปหมด ...พอมีจิตสำนึกนี้ เราก็มองประสบการณ์และสถานการณ์ทุกอย่างในแง่ที่เราจะได้เรียนรู้และฝึกฝนพัฒนาทั้งนั้น ...ยิ่งเจอปัญหาหรือสถานการณ์อะไรที่ยากมาก เราก็ยังได้เรียนรู้มาก ได้ฝึกมาก ได้พัฒนามาก ซึ่งเป็นความจริงอย่างนั้น เป็นความจริงโดยธรรมชาติ อะไรยิ่งยาก เมื่อมนุษย์ทำมนุษย์ก็ยิ่งได้เรียนรู้มาก...”

(๓๓/๔๔-๔๕)

“...คนมีจิตสำนึกในการศึกษาไม่มองเห็นฝ่ายรับ
ว่าเทคโนโลยีมาช่วยบำเรอเรา ...แต่เรามองด้วยความ
รู้สึกว่ายเทคโนโลยีเป็นสิ่งรับใช้เรา มาช่วยให้เราสามารถ
ก้าวต่อไปในการทำการสร้างสรรค์สิ่งที่ดียิ่งกว่านี้...”

(๓๓/๔๖)

สื่อมวลชน

คำว่า สื่อมวลชน นี้ เท่าที่เราให้ความหมายกัน มักจะเน้นในแง่ของการที่เป็นสื่อกลางในการกระจายข่าวและความรู้ไปสู่ประชาชนคล้าย ๆ ว่าเป็นศูนย์กลางที่รวบรวมเอาข่าวสารความรู้ แล้วก็ถ่ายทอดไปให้ประชาชนรับทราบ แต่ความเป็นสื่อกลางหรือศูนย์กลางในแง่นี้ ยังรู้สึกที่ไม่สมบูรณ์ เท่าที่มองดูบทบาทของสื่อมวลชน ไม่ใช่เท่านั้น นอกจากจะเป็นศูนย์กลางรวบรวมประมวลข่าวสารความรู้ส่งกระจายไปให้ประชาชนแล้ว สื่อมวลชนยังเป็นสื่อกลางระหว่างประชาชนกับบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้น ๆ ที่กำลังมีปัญหาหรือกำลังมีเรื่องราวเกี่ยวข้องด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม เช่น เป็นสื่อกลางระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งไม่ใช่เป็นสื่อกลางที่ทำงานข้างเดียวคือ ไม่ใช่เป็นเพียงกระจายข่าวสารจากฝ่ายรัฐบาลไปสู่ประชาชนเท่านั้น แต่ยังสะท้อนเสียงของประชาชนมาให้รัฐบาลรับทราบด้วย เพราะฉะนั้นในแง่นี้สื่อมวลชนจึงเป็นสื่อกลางที่ไม่ใช่ทำงานออกไปสู่ประชาชนข้างเดียว แต่รับฟังเสียงจากประชาชนมาให้ส่วนงาน หรือ

บุคคล หรือองค์กร อะไรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นๆ ได้รู้ได้ทราบปัจจุบันนี้สื่อมวลชนทำงานเหล่านี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงมีความหมายกว้างขวางกว่า คำจำกัดความที่มักเอามาอ้างกัน

(๓๕/๒-๓)

รวมความง่าย ๆ ว่า หน้าทีและบทบาทสำคัญของสื่อมวลชน ในปัจจุบันนี้ คือ

๑. ทำหน้าที่พื้นฐานในฐานะเป็นแหล่งข่าวสาร ข้อมูลที่ถูกต้องที่เข้ามาแทนที่ข่าวลือ
๒. เป็นยามระวังภัยให้แก่สังคม มีอะไรที่จะเป็นปัญหา ที่จะทำให้เกิดภัยอันตรายแก่สังคม สื่อมวลชนจะต้องยกเรื่องนั้นขึ้นมาพิจารณา มาช่วยบอกกล่าว มาช่วยบอกให้รู้ เป็นการเตือนภัยเพื่อสังคม จะได้พยายามหลีกเลี่ยงปัญหาเหล่านั้น
๓. เป็นผู้ชี้ขุมทรัพย์บอกแหล่งโชคลาภแก่สังคม ข้อสามนี้เป็นด้านบวกซึ่งก็สำคัญเหมือนกัน มีความหมายรวมถึงการให้ความรู้ต่างๆ โดยเฉพาะสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ สิ่งที่เป็นความริเริ่มสร้างสรรค์ที่ดี สื่อมวลชน

ก็เอามาบอกกล่าวคนในสังคมนี้ ใครมีความคิดริเริ่ม มีการค้นพบ หรือได้ความรู้อะไร มีความคิดใหม่ๆ ทำอะไรๆ ที่เป็นการสร้างสรรค์ สื่อมวลชนก็เอามาสนับสนุน เอามาช่วยเผยแพร่ให้ อันนี้จะเป็นประโยชน์มาก

๔. ข้อสุดท้าย คือ เป็นผู้นำในทางสร้างสรรค์ที่จะพาสังคมไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ซึ่งเป็นเรื่องของการนำในทางความคิด ที่บอกว่า เป็นผู้สร้างทัศนคติ ค่านิยม มติมหาชน และ กระแสความคิดที่ถูกต้อง

ทั้งหมดนี้เป็นหน้าที่ที่ขอกกล่าวโดยย่อ ซึ่งทางสื่อมวลชนย่อมทราบกันดีอยู่แล้ว

(๓๕/๘-๙)

แต่สื่อมวลชนที่พึงประสงค์ของสังคม น่าจะเป็นสื่อที่สะท้อนภาพที่แท้จริงของสังคม เป็นกระจกเงาที่เรียบเสมอ พร้อมทั้งมีไฟฉายที่ส่องให้สังคมรู้เห็นและรู้ตัวถึงจุดสำคัญที่ควรแต่งแก้ไขรมตัว ตลอดจนเมื่อช่วยให้แต่งตัวได้ดีเสร็จแล้ว ยังส่องนำให้เห็นทางที่พึงเดินข้างหน้าสืบต่อไปด้วย

(๓๕/๑๑)

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ ก็คือ ได้บอกแล้วว่า สื่อมวลชนนั้นมีฐานะเป็นผู้นำสังคม โดยเฉพาะบทบาทตอนนี้เรียกได้ว่าเป็นผู้นำที่สำคัญในสังคมไทยปัจจุบันนี้ สื่อมวลชนมีอิทธิพลมากในการเป็นผู้นำของสังคม สื่อมวลชนจะทำหน้าที่นี้ได้ดีจะต้องเข้าถึงรากฐานและพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมของตัวเองด้วย เรียกกง่าย ๆ ว่า ต้องรู้จักสังคมของตนเองอย่างเพียงพอ อีกด้านหนึ่งก็คือ ต้องรู้เท่าทันสังคมโลกด้วย ความเป็นไปในสังคมที่พัฒนาแล้ว โลกส่วนที่เจริญอย่างที่สุด คือ ประเทศที่เจริญสูงสุดเขาเป็นอย่างไร ต้องรู้เท่าทันทั้งสองด้าน จึงจะนำสังคมนี้ไปสู่ความเจริญได้

ในด้านที่หนึ่งคือ ต้องรู้จักสังคมของตนเอง ต้องเข้าถึงรากฐานทางวัฒนธรรมของตน เพราะถ้าเราไม่รู้จักสังคมของตนเองดี เราจะสร้างสรรค์สังคมนั้นได้อย่างไร เราจะสร้างสรรค์สังคมที่เราไม่รู้จักได้อย่างไร ถ้าเราจะสร้างสรรค์สังคมใด เราจะต้องรู้จักสังคมนั้นอย่างดีก่อน แล้วเราจึงจะรู้จักจุดอ่อนจุดแข็ง จุดบกพร่อง จุดดีจุดเด่น และอะไรอื่น ๆ ที่เราควรแก้ไขหรือส่งเสริม

อีกเรื่องหนึ่งคือ สิ่งที่เราเรียกว่า เสรีภาพของหนังสือพิมพ์ หรือ Freedom of the press อันนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญ ในสังคมไทยของเรา เราเคยขาดแคลนสิ่งนี้มากมานาน จนกระทั่งเวลานี้เราได้ขึ้นมาเยอะจากการที่ขาดแคลนมานานแล้วก็ได้ขึ้นมาใหม่ๆ นี้ ก็มีจุดที่ต้องระวังอย่างหนึ่ง เรียกว่า ความไม่ประมาท คือ นักการเมืองหญิงอำนาจได้ฉันทัด สื่อมวลชนก็อาจจะหญิงอำนาจได้ฉันทัด การที่มีเสรีภาพในการเสนอข่าวสารข้อมูลนี้ เมื่อทำไปๆ บางทีอิสรภาพและเสรีภาพก็ทำให้เราหญิงได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ในการที่จะรักษาสถานะให้เป็นที่น่านับถือของสังคม สื่อมวลชนก็ต้องระมัดระวังโดยมีความรับผิดชอบในการที่จะรักษาและใช้เสรีภาพในการเสนอข่าวสารนี้ มิฉะนั้น วันหนึ่งเสรีภาพนี้ก็อาจจะสูญเสียไปได้ บางทีก็ไม่ใช่สูญเสียแก่ใครที่จะมายึดอำนาจหรอก อันนั้น ก็เป็นเรื่องหนึ่ง แต่อีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญก็คือ การถูกตีกลับจากประชาชนทำให้กลายเป็นว่า เสรีภาพของหนังสือพิมพ์ไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชนหรือประชาชนต่อต้านเสรีภาพของหนังสือพิมพ์

ว่าโดยย่อ ความรับผิดชอบของสื่อมวลชนนั้นมี ๒ ระดับ

ระดับที่หนึ่ง ระดับข้อมูล จะเรียกว่าระดับความรู้ ก็ได้ คือระดับของการเสนอข่าวสารข้อมูลแท้ๆ ความรับผิดชอบเป็นเพียงเรื่องของความถูกต้องแม่นยำ ซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลเฉพาะกรณีระยะสั้น เพราะข้อมูลข่าวสารมักเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงเฉพาะ ส่วนระยะสั้นเพียงว่า รู้ผิดหรือรู้ถูก ถ้าพลาดไป ก็อาจจะทำให้การปฏิบัติกรในเรื่องนั้นผิดพลาดไปด้วย แต่ก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวระยะสั้น ทีนี้อีกระดับหนึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก

ระดับที่สอง ระดับความคิด ทางพระเรียกว่าระดับทิวฐิติ ระดับทิวฐิติ คือ ตอนที่เป็นความเชื่อ เป็นทัศนคติ เป็นค่านิยม เป็นแนวความคิดของสังคม ซึ่งเป็นเรื่องระยะยาวแล้วถ้าผิดก็เป็นปัญหาใหญ่ ถ้าเราสร้างความเชื่อ แนวความคิด ทัศนคติหรือค่านิยมอย่างใดขึ้นมาแล้ว ก็จะเป็นเรื่องที่มีผลต่อสังคมระยะยาวมาก เพราะฉะนั้น ความรับผิดชอบจึงต้องมีทั้ง ๒ ระดับ

(๓๕/๒๑-๒๒)

สำหรับผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับข่าวสารข้อมูล

ท่านสอนหลักการว่า จะต้องมีปัญหาชุดหนึ่ง ในระดับของวิธีการที่จะจัดการกับข่าวสารข้อมูล ปัญญาในการจัดการกับข่าวสารข้อมูลนี้ มี ๔ ข้อที่สำคัญคือ

ข้อที่หนึ่ง ชัดเจนในเนื้อหา หมายความว่าเราจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่กำลังพูดจากล่าวถึงนั้น ๆ อย่างชัดเจนเพียงพอ เรียกว่าเมื่อมองหรือนึกถึงเรื่องนั้น ๆ แล้ว เรามองเนื้อหาของมันได้ชัดว่ามีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร สามารถลำดับเรื่องราวได้ พรรณนาได้ บรรยายได้ในใจของเรา นี้เรียกว่ามีความเข้าใจเนื้อหาสาระความเป็นไปของเรื่องราวนั้นอย่างเพียงพอ อันนี้เป็นประการแรกในการที่เราจะทำงานเกี่ยวกับข่าวสารข้อมูล ต้องได้อันนี้ก่อน ต้องถามตัวเองว่าเรามีความเข้าใจเรื่องนี้เพียงพอไหม ชัดเจนไหม ถูกต้องไหม รู้ความจริงไหม ถามตัวเองให้ชัดก่อน ถ้ายังไม่ชัดจะได้รับความเสียหายให้ชัด มิฉะนั้นแล้ว ถ้าขั้นนี้พลาด เราก็พลาดหมดเลย แล้วจะทำหน้าที่ไม่ได้แม้แต่ในการที่จะเสนอข่าวสารให้ถูกต้องแม่นยำ จะต้องถามตัวเองให้ได้ในข้อนี้ก่อน

ข้อที่สอง จับประเด็นได้ คือ จะต้องรู้ว่าเรื่องที่เกิดขึ้นนี้หรือเรื่องราวความเป็นไปหรือเนื้อความทั้งหมด

นี้ตัวประเด็นอยู่ที่ไหน จุดของปัญหา อยู่ที่ไหน จะเห็นว่าหลายคนสำหรับเรื่องราวนี้ตัวเองพอจะรู้เข้าใจ หรือรู้รายละเอียดชัดเจน แต่จับประเด็นไม่ถูก ทำให้เจาะจงเรื่องไม่ถูกและไปไม่ได้ไกล เพราะฉะนั้น ในประการที่สอง ผู้ทำงานสื่อมวลชนจะต้องถามตัวเองว่า ในเรื่องนี้ตัวประเด็นอยู่ที่ไหน จุดของปัญหาอยู่ที่ไหน แล้วตัวเองมีความชัดในตัวประเด็นหรือไม่

ข้อที่สาม ใช้ภาษาเป็น คือ มีความสามารถในการใช้ภาษาสื่อสาร จะต้องสามารถใช้ภาษาสื่อความเข้าใจให้แก่ประชาชน ให้เขาเข้าใจสิ่งที่เราเสนอได้ถูกต้องแม่นยำชัดเจน ตรงตามที่เราต้องการให้เขาเข้าใจ ถ้าสามารถมากกว่านั้น สื่อมวลชนบางคนเก่งก็สามารถแม้แต่ชักจูงความคิดเห็นความเชื่อได้ ถึงขั้นที่เรียกว่าสร้างประชามติได้ สร้างมติมหาชนได้ สร้างทัศนคติได้

ผู้ที่สามารถถึงขั้นนี้ จะต้องให้ความสามารถพัฒนาไปพร้อมกับคุณธรรมความรับผิดชอบ ทั้งในแง่การใช้ตัวภาษาที่ถูกต้องดีงามเป็นแบบอย่างได้ และในการโน้มน้าวชักจูงประชาชนในทางที่ดีงามด้วยเจตนาที่เป็นกุศล แต่อย่างน้อยจะต้องใช้ภาษาสื่อสารให้เขาเข้าใจถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

ข้อที่สี่ ให้ความรู้ความคิดใหม่ คือ สามารถเชื่อมโยงข้อมูล ความรู้ต่างๆ มาสร้างสรรค์ความคิดหรือความรู้ใหม่ๆ เกิดเป็นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์หรือแนวทางที่จะแก้ปัญหา ข้อนี้ก็คือ การเอาความรู้ที่มีอยู่แล้วนั่นเอง มาเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน สร้างความรู้ในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ใหม่ๆ

ผู้ใดมีปัญญาในด้านการจัดการข่าวสารข้อมูลสี่ประการนี้ ผู้นั้นก็มีความพร้อมในการทำหน้าที่สื่อมวลชน
สี่อย่างนี้ก็เป็นธรรมะในพุทธศาสนานั่นเอง

(๓๕/๒๗-๒๘)

วิธีปฏิบัติอย่างง่าย ๆ เมื่อเสนอข่าวหรือโดยเฉพาะเมื่อเขียนบทความหรือข้อเขียนอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ลองถามคำถาม ๔ ข้อต่อไปนี้กับตัวเอง ว่าเรื่องที่เรารู้หรือเขียนหรือนำเสนอนี้

๑. เราเข้าใจตรงตามความจริงและเข้าใจเนื้อหาเรื่องราว โฉมตลอดดีหรือไม่?
๒. เราจับประเด็นได้ถูกต้อง หรือมองเห็นจุดของปัญหาแน่นอนหรือว่าเป็นอะไร

๓. คำความสำนวนทำนองภาษาที่ใช้ดึงามสื่อความได้ชัดเจน ตรงประเด็น และมั่นใจว่าจะได้ผลอย่างที่ต้องการไหม?
๔. ที่เราพูดหรือเขียนนี้ มีอะไรเสนอที่มีคุณค่าในการแก้ปัญหาหรือให้ความคิดเชิงสร้างสรรค์ใหม่ๆ บ้างหรือไม่?

สี่ข้อนี้เป็นบทฝึกหัดอย่างดีสำหรับผู้เข้าสู่วงการสื่อสารมวลชน ถ้าตอบได้คะแนนบวกทั้งสี่ข้อ ก็เชื่อได้ว่า หนทางแห่งความเจริญก้าวหน้าในวงการนี้รออยู่แล้วข้างหน้า

ถ้าผู้ทำงานสื่อมวลชนมีคุณลักษณะ ๔ อย่างนี้แล้ว ก็มีความพร้อมในการจัดการกับข่าวสารข้อมูล แต่จากนี้ก็อยู่ที่คุณธรรมว่า ในการใช้ปัญญาแตกฉานนั้น เรามีคุณธรรมหรือไม่ และมีเจตนาอย่างไรในการที่จะเอาความสามารถนี้มาใช้จัดการกับข่าวสารข้อมูล ถ้าสื่อมวลชนมีเจตนาดีบริสุทธิ์ใจ ต้องการจะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่สังคมอย่างแท้จริง เราก็ใช้ความสามารถในการจัดการกับข่าวสารข้อมูลนั้นให้สำเร็จผลตามวัตถุประสงค์ได้

การศึกษากับนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์

ปัญหาของโลกมนุษย์ในปัจจุบันก็คือ มนุษย์ต่างคนต่างคิดและวางระบบตามความคิดที่แยกส่วนแบบชำนาญพิเศษเฉพาะด้านๆ ของตน ทำให้มีระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมืองการปกครอง เป็นต้น หลายรูปหลายแบบ โดยที่ระบบเหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานของทฤษฎีคนละอย่าง และมนุษย์ยิ่งเจริญขึ้น ก็ดูเหมือนว่าระบบและทฤษฎีต่างๆ จะยิ่งแยกเป็นเฉพาะส่วนเฉพาะด้านออกไปๆ และก็ยังไม่ชัดหรือถึงกับไม่ค้ำประกันว่าทฤษฎีเหล่านั้นได้เข้าถึงธรรมคือความจริงในกฎธรรมชาติหรือไม่

ทฤษฎีก็คือการพยายามที่จะเข้าถึงความจริงที่เรียกสั้นๆ ว่า ธรรมนั้น และจากทฤษฎีก็ไปจัดโครงสร้างวางระบบตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นในสังคม แต่ถ้าทฤษฎีไม่เข้าถึงธรรมคือความจริง ระบบที่เขาตั้งบนฐานทฤษฎีนั้น ก็ไม่สามารถให้ประโยชน์ที่แท้จริงยั่งยืน

วินัยไม่ใช่เป็นเพียงระเบียบความประพฤติของคนเท่านั้น แต่วินัยหมายถึงระบบการจัดสรรสังคมทั้งหมด การจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ การจัดระเบียบกิจการของสังคม ซึ่งจะทำให้เป็นอย่างไรก็ต้องมีกติกา มีข้อกำหนดที่ให้หมายรูกว่าจะดำเนินไปอย่างไร

เพราะฉะนั้น กฎหมายจึงครอบคลุมความเป็นอยู่และการดำเนินกิจการทั้งหมดของสังคมมนุษย์ (ในขอบเขตของประเทศหนึ่ง ๆ เป็นต้น) กิจการด้านเศรษฐกิจจะดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็เป็นตัวบ่งบอกการปกครองดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็เป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิตของบุคคลจะมีขอบเขตแค่ไหน คนจะสัมพันธ์กันภายในขอบเขตอย่างไร กิจการใดจะดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็จะก้าวเข้าไปคุมทั้งหมด ดังนั้น วิชากฎหมายจึงคุมกิจกรรมทุกอย่างในการดำเนินชีวิต และกิจการทุกอย่างของสังคม และจึงมีทั้งกฎหมายที่คุมคน คุมความประพฤติของคน และกฎหมายที่วางระบบกิจการที่ดำเนินการโดยคน คือเรื่องของคนที่อยู่ในสังคมนี้ กฎหมายคุมหรือครอบคลุมหมด

(๓๔/๓๕)

การปกครองตามความหมายในพระพุทธศาสนา จึงเป็นการปกครองเพื่อการศึกษา การปกครองและความสงบเรียบร้อยที่เกิดจากการปกครองนั้นมีใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นเพียงปัจจัยคือ สภาพเอื้อ เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลบรรลุจุดหมายแห่งการศึกษา หรือ เพื่อเป็นหลักประกันของการศึกษา จึงถือเป็นที่ยุติได้ว่าการปกครองที่มีขึ้นเป็นเรื่องของการศึกษาและเพื่อการศึกษาทั้งสิ้น

ในสังคมไทยยุคก่อนๆ จะเห็นได้ชัดว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองจะเป็นแบบอาจารย์กับศิษย์ เช่น เจ้าอาวาสเราเรียกว่าอาจารย์ อาจารย์คือผู้ที่สอน แนะนำ ช่วยให้เกิดการเรียนรู้และฝึกฝนต่างๆ ดังที่เรายังเรียกเจ้าอาวาส คิดมาถึงปัจจุบันนี้ว่าเป็นอาจารย์ ทั้งๆ ที่เดี๋ยวนี้ท่านไม่ค่อยได้ทำหน้าที่นั้นแล้ว เพราะสังคมวิปลาศคลาดเคลื่อนไป

ความจริงนั้น การศึกษานั้นแหละครอบคลุมการปกครองอยู่ในตัว กล่าวคือ ในความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์นั้น เมื่ออาจารย์ผู้สอน และศิษย์เป็นผู้ได้รับความรู้ อาจารย์ก็กลายเป็นผู้ปกครองโดยมีลูกศิษย์ เป็นผู้ใต้ปกครอง อาจารย์ก็คอยดูแลให้ศิษย์อยู่ใน

ความดีงาม และฝึกฝนเพื่อความดีงามยิ่งขึ้นไป เข้ากับหลักการที่ว่า การปกครองในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นการปกครองเพื่อการศึกษา และในที่สุด การปกครอง ก็เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษ และเพื่อการศึกษา ดังที่เห็นกันอยู่ว่าอาจารย์ปกครองศิษย์ด้วยการศึกษา ซึ่งเป็นการปกครองในตัวด้วยความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ที่มีความเคารพเป็นหลัก ประกันทำให้มีความเชื่อถือและเชื่อฟังด้วยดี

(๓๔/๕๔-๕๕)

กฎหมายแม้จะมีความสำคัญ แต่ก็ไม่เพียงพอ และไม่เป็นหลักประกันว่าจะทำให้ชีวิตดีงามและสังคมมีสันติสุขได้ โดยเฉพาะในสังคมประชาธิปไตย ที่มีและยอมรับความแตกต่างหลากหลายของประชาชน คนจะต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยหลักการพื้นฐาน และจิตใจที่เข้ากันได้ เช่น ไม่แบ่งแยกรังเกียจเดียดฉันท์กัน ด้วยเรื่องชนชั้น ศิวพรณ เชื้อชาติ และลัทธิศาสนา มีความเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เป็นต้น สังคมจึงจะมีความมั่นคงยั่งยืนอยู่ได้ ฉะนั้น สามัคคีหรือเอกภาพจึงเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งในการ

ดำรงรักษาสังคม และจะต้องมีหลักความประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เช่นนั้น การที่สังคมบัญญัติวินัย คือ กฎหมายต่าง ๆ ขึ้นก็เพื่อมาหนุนให้คนดำรงอยู่ในหลักการต่าง ๆ เหล่านั้น อันจะทำให้สังคมหรือสังขมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว จะได้มีความมั่นคงยั่งยืนและมีสันติสุขตามวัตถุประสงค์

(๓๔/๗๑)

เพราะฉะนั้น กฎหมายแท้มีหลักอยู่ในใจที่ต้องการรักตัวธรรม (เช่น รักความเป็นธรรม) และรักประโยชน์สุขของสังคม พุดง่าย ๆ ก็คือ กลับไปหลักเก่าที่ว่าต้องมีทั้งตัวเจตนา คือเจตจำนง ที่มีเมตตา มีความไฝ่ปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์และต่อสังคม ตลอดจนมนุษยชาติและมีความรู้แจ้ง คือมีปัญญาที่เข้าถึงความจริง จนกระทั่งถือธรรมเป็นใหญ่ เมื่อไรนักกฎหมายถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เรียกว่า เป็นธรรมาธิปไตย คือถือเอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงามเป็นใหญ่ แต่จะถือธรรมเป็นใหญ่ได้ก็ต้องมีปัญญา รู้ธรรม รู้ว่าอะไรจริง อะไรถูกต้องดีงาม มั่นพันกันอยู่ในตัว เพราะฉะนั้นอย่างน้อยต้องมี ๒ อย่างนี้ คือ รักธรรมถือธรรมเป็นใหญ่ โดย

รู้ด้วยปัญญาและมีเจตนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งจะทำให้มีพื้นฐานที่จะบัญญัติกฎหมายที่ดี

เนื่องจากกฎหมายและนิติบัญญัติมีความสำคัญต่อชีวิตและสังคมตลอดจนอารยธรรมของมนุษยชาติเป็นอย่างมากเช่นนี้ และนักกฎหมายหรือผู้ทำหน้าที่นิติบัญญัติจะต้องมีคุณสมบัติที่เข้าถึงธรรมทั้งด้วยปัญญา ด้วยจิตใจ และด้วยพฤติกรรม อีกทั้งต้องมีความสามารถในการจัดตั้งวางระเบียบระบบที่เป็นสมมติเพื่อสื่อธรรมออกมาสู่วินัยอย่างได้ผลดี ดังที่กล่าวแล้ว การศึกษาด้านนิติศาสตร์จึงเป็นเรื่องใหญ่ ที่มีขอบข่ายกว้างขวางลึกซึ้งมาก ไม่ใช่เป็นเพียงการเรียนวิชากฎหมายในความหมายตามตัวอักษรเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาเพื่อสื่อสัจธรรมในธรรมชาติสู่อารยธรรมของมนุษยชาติทั้งหมด และเพื่อรักษาอารยธรรมของมนุษยชาติให้ดำรงอยู่ในดุลยภาพแห่งสัจธรรมของธรรมชาติ ที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์อย่างดีที่สุด ซึ่งต้องการปัญญาที่กว้างขวางยิ่งใหญ่อ

(๓๔/๑๒๒-๑๒๓)

บรรณานุกรม

๑. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม**. สำนักพิมพ์ มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๓.
๒. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย**. สำนักพิมพ์ มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.
๓. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.
๔. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า**. มุลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑.
๕. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. สำนักพิมพ์ มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖.
๖. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย**. สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
๗. พระราชวรมุนี (ป. อ. ปยุตฺโต), **ลักษณะสังคมพุทธ**. สำนักพิมพ์ มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

๘. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **กระแสนิยมเพื่อชีวิตและสังคม**. กองทุนวชิรธรรม, ๒๕๓๖.
๙. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒.
๑๐. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
๑๑. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **กระแสนิยมเพื่อชีวิตและสังคม**. กองทุนวชิรธรรม, ๒๕๓๖.
๑๒. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.
๑๓. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๔.
๑๔. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑.
๑๕. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมกับการศึกษาของไทย**. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

๑๖. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๑.
๑๗. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมกับชีวิตในสังคมเทคโนโลยี**. สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.
๑๘. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.
๑๙. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา**. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
๒๐. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒.
๒๑. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **ศิลปศาสตร์แนวพุทธ**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
๒๒. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑.
๒๓. พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **หลักการศึกษามหาวิทยาลัยในพระพุทธศาสนา**. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

- มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
๒๔. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่อสันติภาพ**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
๒๕. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่า**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
๒๖. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
๒๗. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
๒๘. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **สถานการณ์พุทธศาสนา พลิกหายนะเป็นพัฒนา**. ทูลส่งเสริมพุทธธรรม, ๒๕๓๖.
๒๙. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **สี่ประสานวัฒนธรรมไทย บนฐานแห่งการศึกษาที่แท้**. มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
๓๐. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **อุดมธรรมนำจิตสำนึกของสังคมไทย**. มูลนิธิพุทธธรรม ๒๕๓๗.
๓๑. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา**. กรมวิชาการ ๒๕๔๑.

๓๒. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต.** มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.
๓๓. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่.** คณะครูและผู้ปกครองโรงเรียนรุ่งอรุณ พิมพ์เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๑.
๓๔. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ.** มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
๓๕. สมาคมนักข่าว **มุมมองสองปราชญ์.** พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) นิธิ เอียวศรีวงศ์. สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗.

